

Willem van Hildegarsberch en het *gemeyn oirbaer*

De politieke visie van een
sprookspreker

Masterscriptie Pim van der Helm s0850543

Specialisatie: 1000-1800

Docent: dhr. Stein

Datum: 20 juli 2015

Inhoudsopgave

Inhoud	pagina
Inleiding	2
Hoofdstuk 1 Auteur, context en theoretisch kader	6
Hoofdstuk 2 Willem spreekt	14
Hoofdstuk 3 Willem denkt	25
Conclusie	40
Bibliografie	44

Inleiding

In een prachtige uitzending van De Wereld Draait Door van 14 maart 2013 interviewt Adriaan van Dis schrijver J.M.A. Biesheuvel. Tijdens het interview leest Biesheuvel voor uit zijn werk *Brief aan Vader* wat hem tot tranen toe roert. Hij vertelt over de mislukking die hij zich voelt en smeekt zijn vader zin te geven aan het leven van zijn 'debiele' zoon. 'Misschien is dat schrijven wel de opdracht in mijn leven,' stelt Biesheuvel depressief en wanhopig vast, zonder het werkelijk te geloven. Als hij zijn bestaan moet legitimeren, dan door zijn auteurschap, al geeft hij verderop in het interview aan dat Dante, Shakespeare en Cervantes pas echt eeuwigheidswaarde genieten. Deze scriptie richt zich op enige manier ook op de zingeving van een scribent, zij het in een geheel ander tijdsgewricht en fundamenteel andere context.¹

Het gaat om Willem van Hildegarsberch, eerder een spreker, maar op zijn minst tevens schrijver, die leefde in de tweede helft van de veertiende eeuw. Vermoedelijk zag hij in 1350 het levenslicht in Hillegersberg, een dorp nabij Rotterdam – tegenwoordig deel uitmakend van de gemeente Rotterdam – en stierf hij in 1408. Vooralsnog wijst alles erop dat Hildegarsberch een rondtrekkend spreker was die met het spreken van sproken – korte, vaak rijmende, soms strofische, betogende teksten van uiteenlopende aard, die vrijwel altijd voordracht vereisten en beloond werden - zijn leeftocht bijeen sprokkelde. Zulks legde de sprokspreker geen windeieren: het gage dat hij per optreden toucheerde stond zo ongeveer gelijk aan het weekloon van een ambachtsman.²

Willem was dus een gevierd spreker. Maar ook een alom gerespecteerd artiest als Hildegarsberch dichtte (deels) om den brode. Van een opdracht in het leven zoals Biesheuvel haar zocht lijkt bij Hildegarsberch geen sprake. Bij nader inzien zijn nogal wat literatuurhistorici geporteerd van een andere afbeelding van zaken. In de inleiding op hun uitgave van de gedichten van Willem van Hildegarsberch dichten, zij het met mate, Bisschop en Verwijs de spreker wel degelijk dichterlijke kwaliteiten toe. 'Als de gloed der verontwaardiging zich van hem meester maakt, zijn de gedichten verreweg de beste: dan is de dichter zijne stof meester.' Alleen als Willem actuele zaken aansnijdt haalt hij een hoog niveau; in ogenschouw genomen dat hij zijn werk voordroeg, niet zelden aan het Hollandse hof, blijkt hieruit dat Willem als *zedengisper* meer vermocht dan het beuren van een maaltijd en een slaapplek.³

'Brooddichterschap en beziel dichterschap waren voor Willem uitstekend te verenigen,' aldus Meder. Enerzijds duidt Meder op de herhaalde inzet van subtiele verbale drukmiddelen om zijn gehoor aan te zetten tot ruimhartige beloning; anderzijds kenschetst Meder Hildegarsberch als een spreker die van zijn hart geen moordkuil maakt als hij het gebrek aan eendracht onder bestuurders en adellijke facties laakt, dat de Hoekse en Kabeljauwse twisten initieerde en in stand hield. Bovendien duidt het grote aantal malen dat Hildegarsberch heren aanspreekt gecombineerd met de niet mis te verstane vermaningen aan het adres van de adellijke en stedelijke elite op maatschappelijk engagement en dichterlijke vermetelheid bij de sprokspreker. De straffen op

¹ De Wereld Draait Door 14 maart 2013

² Voor de geschatte leeftijd van Hildegarsberch zie F.P. van Oostrom, *Wereld in Woorden. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1300-1400* (Amsterdam 2013) p. 412. Over sproken zie D. Hogenelst, *Sproken en sprekers: inleiding op en repertorium van de Middelnederlandse sproke* (Amsterdam 1997) p. 31-35. F.P. van Oostrom, 'Achtergronden van een nieuwe vorm: Kleinschalige epiek bij Willem van Hildegarsberch' in F.P. van Oostrom, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek* (Amsterdam 1992) p. 109-110. Oostrom 2013 p. 412

³ T. Meder, *Sprokspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegarsberch (ca. 1400)* (Amsterdam 1991) p. 70W. Bisschop en E. Verwijs, *Gedichten van Willem van Hildegarsberch* (Den Haag 1870) XI

openlijk kapittelen van heren waren niet mals, het risico op ontbering van de begeerde beloning was dan de minste van de zorgen van Hildegaersberch.⁴

Op pluimstrijkerij valt Hildegaersberch dus niet te betrappen. En er is weinig waarover Willem zich niet uitlaat: de juiste manier van besturen van stad of land; het geloof en de tien geboden; over schalken; het rechtssysteem en het aannemen van steekpenningen. Dit is slechts een greep uit de 120 gedichten die overgeleverd zijn. In het 101ste gedicht uit de editie van Verwijs en Bisschop getiteld *Hoe die heeren eerst quamen* ontvouwt Willem hoe de wereld, ten prooi gevallen aan ledigheid, uiteraard op instigatie van de duivel, snakte naar onpartijdige heren die het recht herstelden en een einde maakten aan de wantoestanden. Treffend zijn de gelijkenissen met Boendales *Hoe landsheer eerst wert ghemaect*. Ook de Antwerpse schepenklerk betoogt dat de heren in het leven werden geroepen om het recht te handhaven en wetten uit te vaardigen. Van Boendale is bekend dat hij met grote regelmaat op het aambeeld van het *gemeyn oirbaer* hamert. Een blik op het werk van Hildegaersberch leert ons dat ook hij zich verstond met dit concept. Deze scriptie richt zich op het idee *gemeyn oirbaer*, of *algemeen belang*, en gaat op zoek naar hoe Hildegaersberch dit begrip invult. Er wordt een antwoord gegeven op de volgende onderzoeksvraag: wat verstond Willem van Hildegaersberch onder het *gemeyn oirbaer* zoals dat blijkt uit bestudering van zijn gedichten?⁵

Een dergelijk antwoord veronderstelt een aantal stappen dat genomen moet. Vooraleerst wordt Hildegaersberch geïntroduceerd. Wie was deze man? In welke omgeving moet hij beschouwd worden? Welke van zijn werken zijn overgeleverd? Wat was een sprookspreker? Waar trad hij dan op? Hoe weten we dat? Daarna stellen we scherp op de context: in welke tijd leefde Hildegaersberch? We weten dat hij aan het Hollandse hof een graag geziene gast was en dat zijn populariteit grote vormen aannam. In een tijdsbestek van 25 jaar bracht hij liefst 32 keer werk van zijn hand ten gehore.⁶ Albrecht van Beieren en zijn zoon Willem van Oostervant passeren de revue daar zij als graven van Holland tot het gehoor en bij tijd en wijle tot de aangesprokenen van Hildegaersberch gerekend kunnen worden.⁷ Het concept *gemeyn oirbaer* vormt de laatste paragraaf van het eerste hoofdstuk. Hierin verkennen we de literatuur omtrent voornoemd idee en vormen we een definitie die toegepast wordt op de gedichten waarin Hildegaersberch zich bezig houdt met bestuur in algemene zin. Kort gezegd beschouwen we het *gemeyn oirbaer*, of *algemeen belang*, of *le Bien Commun* als een paraplu-begrip dat een aantal aspecten omvat: het politieke, het economische, het sociale, het financiële en het juridische aspect. Voornaam bron van ons betoog is de bundel *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City* waarvan Élodie Lecuppre-Desjardin en Anne-Laure van Bruaene de redacteurs zijn. Stein, Blockmans en Boele kiezen voor een hoofdzakelijk politieke invalshoek. Zo handelden huns inziens aanvankelijk steden en later de vorsten in het algemeen belang waarmee zij politieke armslag trachtten uit te drukken en hun

⁴ Voor de manier waarop Willem brooddichterschap met maatschappelijk engagement combineerder zie Meder 1991 p. 67, 60, 215-231 en 290, 291. Vergelijk ook Oostrom 2013 p. 415

⁵ Hildegaersberch 1870 nr. II, IV, XV en XVII. Zie ook nummer 101. J. van Boendale, *Der Lekenspieghel. Leerdicht van den jare 1330*, ed. Matthias de Vries (Leiden 1844-1848) p. 137-140. Oostrom 2013 p. 166, H. Pleij, *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1400-1560* (Amsterdam 2007) p. 87 en H. Pleij, 'Inleiding: Op belofte van profijt' in Pleij e.a. *Op belofte van profijt: Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 28-30

⁶ Oostrom 2013 p. 412. Verwijs en Bisschop gewagen op basis van de grafelijke rekeningen van het hof van Holland van 20 optredens. Aangetekend dient wel dat zij in de 19de eeuw werkzaam waren en derhalve wellicht niet alle bronnen waaruit Van Oostrom put ontsloten waren. W. Bisschop en E. Verwijs, *Gedichten van Willem van Hildegaersberch* (Den Haag 1870) VII

⁷ Blom, J.H.C. en E. Lamberts red. *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2008) p. 55 en 67 en Meder 1991 p. 458

optreden legitimeerden.⁸ Prevenier brengt het sociaal-economische aspect voor het voetlicht door de sociale mobilisatie te beschrijven die zijn ideologische fundament ontleende aan het *Bien Commun*.⁹ Handel was een *conditio sine qua non* om te komen tot maatschappelijke, aanvaardbare balans, aldus Dumolyn en Lecuppre-Desjardin, met een substantiële rol voor een stabiele munt.¹⁰ Geert Warnars bijdrage aan de bundel *Op belofte van profijt* onder auspiciën van Herman Pleij is van belang omdat hij het *algemeen belang* enerzijds in verband brengt met een goed gedijende handel en anderzijds pleit voor de allocatie van het *gemeyn oirbaer* in de stad.¹¹ Avonds bespreekt de situatie in veertiende eeuw Brabant en rept gedurig van de stad als brandpunt van het *gemeyn oirbaer*; daar krijgt het balanceernummer dat *gemeyn oirbaer* heet gestalte.¹² Zonder florerende handel en een stabiele munt immers geen welvaart, waardoor sociale onrust welig zou kunnen tieren. Hieruit vloeit voort dat het *gemeyn oirbaer* een concept is dat geschraagd wordt door politieke (legitimatie van de macht), economische (welvaart door vrije commercie), sociale (zorg voor rijk en arm), financiële (een sterke betaaleenheid) en juridische (een betrouwbaar rechtssysteem) pijlers. Heren, patriciërs, handelaren; zij geven het *gemeyn oirbaer* vorm, de boeren spelen een rol, zij het een passieve. Als we het *algemeen belang* vermelden dan is dat in de context van de stad, tegelijkertijd vast stellend dat de heren in dit samenspel wellicht de meest eminente plaats innamen, uit hoofde van hun functie als boven de partijen staande entiteit die misstanden moet stoppen en bestraffen. Zij zijn het die rust en vrede moeten brengen waardoor de handel vrij spel krijgt; zij mogen binnen de grenzen van het betamelijke belasting heffen, ze behoren eervol te zijn, goede werken te volbrengen en rechtvaardigheid hoog in het vaandel te dragen.¹³

Vooraleerst de praktijk. Hoofdstuk twee richt zich op de feitelijke optredens van de sprookspreker. Welke gedichten droeg hij voor? Voor wie spreekt hij? Welke intentie had Willem, voor zover we haar kunnen traceren, met hetgeen hij ten beste gaf? In de historiografie staat Hildegasberch te boek als iemand die zijn gehoor stroop om de mond smeerde, ofschoon Van Oostrom aantekent dat de spreker zijn publiek wel degelijk durfde te kapittelen.¹⁴ Koos Willem de kant van de heren, de stadsbestuurders, de stedelingen, of brak hij een lans voor de nog lagere echelons van de maatschappij zoals de dagloners of de boeren? In alle gevallen heeft Willem naar alle waarschijnlijkheid moeten laveren tussen onbesmeukt ventileren wat hij op zijn lever had en rekening houden met wie hij in mentaal en fysiek opzicht voor zich wist. Bevindingen die we genereren door de voordrachtsituatie in het relaas te incorporeren geven een vollediger indruk van Willem van Hildegasberchs bestuurlijke ideeën, ingebed in de politiek-ideologische context waarin hij actief was.

⁸ R. Stein, A. Boele, W. Blockmans, Whose Community? Development of the Concept of Bonum Commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth – fifteenth century) in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 169

⁹ W. Prevenier, 'Utilitas Communis in the Low Countries (thirteenth – fifteenth centuries): From Social Mobilisation to Legitimation of Power' in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 209-213

¹⁰ J. Dumolyn et E. Lecuppre-Desjardin, 'Le Bien Commun en Flandre Médiévale: une Lutte discursive entre princes et sujets' in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 254, 255

¹¹ G. Warnar 'G. Warnar, 'Ridderboec en burgermoraal. Literatuur vanuit de stad?' in Pleij e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 126-128

¹² Avonds 1994 p. 164-180

¹³ Meder 1991 p. 291, 292

¹⁴ Van Oostrom 2013 p. 415, 416

Voordat we de gewrochten van Hildegasberch aan een nauwgezette analyse onderwerpen bespreken we in hoofdstuk twee het gedachtengoed met betrekking tot goed bestuur. We zullen zien dat de monnik Gratianus in de twaalfde eeuw reeds de kanonieke, kerkelijke, wetten op schrift stelde. Bovendien maakte een hernieuwde interesse in het Romeins recht school. De politieke werken van Cicero en Aristoteles konden rekenen op een hernieuwde interesse. Thomas van Aquino, John van Salisbury, Filips van Leiden en Jan van Boendale laten zich uit over goed bestuur, dat het *gemeyn oirbaer* dient. In de Late Middeleeuwen werden zijn de paus en de keizer nog steeds verwikkeld in een strijd om de macht: wie van hen kreeg de meeste macht, de keizer of de paus? Mede door deze vier ontwikkelingen begon men nieuwe vragen te stellen. Wie heeft het primaat? Welke was de verhouding tussen de vorst en de wet? Welke relatie bestond er tussen de keizer en andere vorsten, zoals koningen en hertogen?

Met de kennis van het gangbare politieke gedachtengoed rond 1400 beschikken we over voldoende bagage om een doorwrochte analyse van het werk van Hildegasberch gestalte te geven. Hierboven werd het begrip *gemeyn oirbaer* gedefinieerd als een paraplu-begrip waaronder verschillende zaken samenkomen: het politieke, het juridische, het sociale, het financiële, het economische. Als we de gewrochten van Hildegasberch bekijken ontstaat een gedegen beeld van de politieke visie die Willem huldigde waarin hoofdrollen zijn weggelegd voor rechtvaardig bestuur en eendracht. Hiermee hopen we bij te dragen aan het onderzoek naar de werken van Willem van Hildegasberch: nog niet eerder is het *gemeyn oirbaer* als toetssteen gebruikt om de spreker te 'lezen'. Van Oostrom, noch Bisschop en Verwijs betrekken het begrip in hun betoog, Meder slechts mondjesmaat en dit als algemeen doel waarvoor een heer zich moet beijveren, zonder in te gaan op de vijf hierboven beschreven aspecten.¹⁵ Ons onderzoek beschouwt Hildegasberch derhalve vanuit een andere invalshoek waar het Van Oostrom en het uitgeversduo betreft en gaat dieper op de zaak in, vergeleken met het werk van Meder.

¹⁵ Van Oostrom 2013 p. 412-419, Bisschop en Verwijs 1870 en I-XXVIII en Meder 1991 p. 282-311

Hoofdstuk 1:

Auteur, context en theoretisch kader

'Ay, God heer, der heren roede,
Die moet hem onnen noch den sin,
Dat elck moet dienen om ghewin
Van hem te crighen diet al vermach!
Soe moghen wy opten lesten dach
Blydelijck van hene varen.
Dit raet u Willem, sonder sparen,
Van Hildegaersberch, wildijt versinnen,
Soe moechdi hemelrijc ghewinnen' (63; 162-170)

Zo heeft Willem van Hildegaersberch, rond 1400 optredend voor het Hollandse hof waarschijnlijk ooit zijn 63ste sproke afgesloten die handelt over de oorzaken van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. De sprookspreker legt een verband tussen een tijd van conflict en oorlog in het graafschap Holland en de eschatologie waarmee hij zijn werk lardeert. Van de heren, in casu Willem V van Holland, eist de spreker dat hij eendracht brengt onder zijn onderdanen door strijdende partijen te verzoenen.¹⁶ Eendracht dient immers het hiervoor besproken *gemeyn oirbaer*. In het navolgende wordt Willem van Hildegaersberch voorgesteld, kenschetsen we het tijdsgewricht waarbinnen hij actief was, kaderen we het concept *gemeyn oirbaer* in en lichten we de onderzochte uitgave van Willems oeuvre toe.

1.1 Willem van Hildegaersberch

Naar alle waarschijnlijkheid verruilde Willem van Hildegaersberch het aardse voor het hemelse vlak na 1408, aldus Meder in zijn monografie over de sprookspreker. Meders pleidooi voor dit jaartal is gestoeld op de laatste keer dat Willems naam in de grafelijke rekeningen van Holland, opgemaakt in 1409, opduikt. Meder volgt Bisschop en Verwijs, ook waar het geboortejaar in het geding is. Maar alle drie de auteurs erkennen dat zij zich op glad ijs begeven, wanneer zij op basis van een terugrekenen opteren voor 1350 als meest waarschijnlijke jaar waarin de spreker het levenslicht zag. 58 jaar past enerzijds bij passages waarin Hildegaersberch erkent oud en vermoeid te zijn en anderzijds was hij nog net jong genoeg om een rondreizend bestaan vol te houden. Van Oostrom gewaagt van 1360 zonder nadere beschouwing.¹⁷ Wij kiezen derhalve voor het meer gegronde jaar 1350 als geboortejaar en volgen het viertal scribenten wat betreft het sterfjaar.

Zoals we reeds zagen kwam Hildegaersberch uit het huidige Hillegersberg, een dorp dat rond 1400 ongeveer 500 inwoners telde, zo stelt Meder. Aangezien er nooit een adellijke dynastie genaamd Hildegaersberch is geweest, concludeert Meder dat Willem niet van adel was, maar een burger geweest moet zijn.¹⁸ In het licht van de vele malen dat Willem heren toespreekt en dus buiten zijn eigen stand opereert, kan het niet anders dan dat hij dapper was en vrijuit durfde te spreken, ook als hij zijn meerderen toesprak. Van Oostrom plakt het predikaat 'eerste echte dichter' op

¹⁶ Hildegaersberch 1870 nr. 63

¹⁷ Ibidem IX en T. Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegaersberch (ca. 1400)* (Amsterdam 1991) p. 38, 39 en F.P. van Oostrom, *Wereld in Woorden. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1300-1400* (Amsterdam 2013) p. 412

¹⁸ T. Meder 1991 p. 39, 40

Hildegarsberch in zijn literatuurgeschiedenis. In het artikel 'Achtergronden van een nieuwe vorm' echter, laat Van Oostrom, ingegeven door het relatief lage aantal keren dat Willem optrad aan het Hollandse hof de optie open dat Willem nog op andere manieren inkomsten beurde, of vaker voordroeg dan overgeleverde rekeningen doen vermoeden. Enkele gedichten lijken volgens Van Oostrom te wijzen op ervaring met of kennis van de handel.¹⁹ Meder haalt twee sproken aan die aantonen dat Willem in het zeewezen actief is geweest – de nummers 12 en 38 -, al waarschuwt hij voor al te stellige argumenten, rekening houdend met de mogelijkheid dat de dichter verhaalt in plaats van biografisch te betogen.²⁰ Hoe dan ook vormde het dichterschap de grootste, zo niet de enige bron van inkomsten voor de sprookspreeker, die in een stedelijk milieu opgroeide. Dat is onder andere interessant wanneer we trachten te achterhalen wat Willem zich ten doel stelde wanneer hij spreektijd kreeg op het Binnenhof, waarover we in hoofdstuk twee verder uitweiden.

Voor een rondreizend voordrachtskunstenaar van bijna 60 jaar oud, moet het geen sinecure geweest zijn om zonder vaste verblijfplaats zijn brood te verdienen. Hoewel hij genoeg tijd had om te rusten: 32 optredens in 25 jaar – het betreft hier louter optredens aan het Hollandse hof, opvoeringen in Middelburg, Utrecht, de abdij van Egmond en aan het hof van Gelre zijn niet meegeteld²¹ - wat neerkomt op grofweg 4 optredens in drie jaar, heeft een reizend en bijgevolg tamelijk risicovol en onzeker bestaan ongetwijfeld een zware wissel getrokken op zijn gezondheid.²² Want hij behoorde dientengevolge tot een groep varend volk, bestaande uit onder meer paupers, hoeren, studenten, dichters, dansers en acrobaten, die minachtend werden bejegend en het zonder rechtsbescherming moesten stellen.²³ Willem stond, zijn populariteit ten spijt, dus midden in het rauwe leven en heeft volgens Van Oostrom bij ontstentenis van een klerikale scholing voornamelijk geput uit wat hij om zich heen zag en hoorde.²⁴ In hoofdstuk drie zullen we bemerken dat Willem wellicht niet de leek was waarvoor Van Oostrom hem houdt, aangezien veel van zijn politieke ideeën goed passen binnen het courante gedachtegoed. Meder maakt aannemelijk dat Willem in aanraking moet zijn gekomen met werk van Boendale en Maerlant. Vooral de opinie van eerstgenoemde aangaande stadsbestuur doet direct denken aan de inhoud van Willems tweede sproke.²⁵ Het idee dat Hildegarsberch zijn inspiratie slechts rondziend opdeed lijkt moeilijk houdbaar.

Hildegarsberch was geen burger, doch een dorpeling – we bespreken zulks later - die zelfbewust en goed geïnformeerd rond zwierf om zijn gewrochten aan de man te brengen. Ofschoon de sprookspreeker zijn werk toesneed op een publiek dat hem moest belonen voor bewezen literaire diensten, zag hij er geen been in dat publiek de les te lezen. Zijn overtuigingen ventileerde hij, ook als de hoogste gezagdrager van het graafschap Holland, Albrecht van Beieren en later zijn zoon Willem van Oostervant, tegenover hem plaats nam. Netelige kwesties schuwde Willem niet, de meest actuele van zijn tijd, de Hoekse en Kabeljauwse twisten, evenmin.

¹⁹ F.P. van Oostrom, 'Achtergronden van een nieuwe vorm: Kleinschalige epiek bij Willem van Hildegarsberch' in F.P. van Oostrom, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek* (Amsterdam 1992) p. 109-110

²⁰ Meder 1991 p. 43, 44

²¹ F.P. van Oostrom, *Wereld in woorden. De geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400* (Amsterdam 2013) p. 412-413

²² Oostrom 1992 p. 111

²³ Meder 1991 p. 54

²⁴ Oostrom 1992 p. 112

²⁵ Meder 1991 p. 90

1.2 De politieke situatie in Holland rond 1400

Willem van Hildegaersberch brengt de serie conflicten en factiestrijd zelf een aantal keer ter sprake.²⁶ Tevens spelen de twisten een belangrijke rol in het leven van Albrecht van Beieren, de graaf van Holland (r. 1358-1404) en zijn zoon Willem VI (r. 1404-1417). Eerstgenoemde nodigde Hildegaersberch regelmatig aan zijn hof in Den Haag uit om enkele van zijn sproken ten gehore te brengen, van laatstgenoemde vorst weten we dat hij een handschrift aanschafte met werken van de sprookspreker.²⁷

Ten tijde van het bewind van Willem III (r. 1304-1337) wemelde het in Holland al van de adellijke wedijver, mede mogelijk gemaakt door het ontbreken van grote steden en een onmachtige geestelijkheid. Vanwege de exorbitante kosten die Willem IV (r. 1337-1345) maakte om zijn kruistochten naar Pruisen te faciliteren, geraakte het graafschap in een financieel precaire situatie. Als dochter van Willem IV en vrouw van de Duitse keizer, nam Margaretha in 1345 het bestuur op zich van Henegouwen, Holland en Zeeland. Toen haar man overleed reisde ze af naar Beieren om in 1350 de bestuurlijke draad in Holland weer op te pakken. In de tussentijd koos een aanzienlijk deel van de Hollandse adel en steden partij voor haar zoon Willem V. Een en ander resulteerde in het begin van de Hoekse, partijgangers van Margaretha, en Kabeljauwse, aanhangers van Willem V, twisten. Gecompliceerd door het feit dat adellijke familieleden niet zelden zitting namen in stedelijke besturen droegen vetes een interfamiliair karakter en sloegen de conflicten bressen in familiebanden en standenordering.²⁸

In 1358 neemt Albrecht van Beieren het stokje over van de krankzinnige Willem V. Na een lange periode van relatieve rust waarin steden groeiden ten gevolge van de toegenomen welvaart, flakkerde de partijstrijd in alle hevigheid op vanaf 1392, naar alle waarschijnlijk fungeerde dit keer de moord op Aleid van Poelgeest, de minnares van graaf Albrecht, als katalysator. Albrecht verkeerde zelfs in staat van oorlog met zijn zoon Willem VI. Diverse oorlogen trokken een zware wissel op de financiële armslag der steden zonder dat ze daarvoor beloond werden, wat Holland vatbaar maakte voor ingrijpen van buitenaf.²⁹

Alle hiermee gepaard gaande onzekerheid ten spijt, ontpopte Albrecht zich van meet af aan als een dynamisch vorst die Den Haag tot zijn vorstelijke residentie en een cultureel bruisend centrum omtoverde. Het Haagse hof werd een plaats waar bestuur, jacht, cultuur, consumptie en feestvieren moeiteloos en somtijds onzichtbaar in elkaar overgingen.³⁰ Op financieel, juridisch en secretariael vlak voerde Albrecht vernieuwingen door, teneinde zijn bewind op stevige leest te schoeien. Klerken, want professioneel onderlegd, vormden de basis van zijn ambtenarenbestand waarmee het bestuur een rationeel karakter kreeg.³¹ Ook zijn huwelijkspolitiek getuigde van inzicht, al had het dubbelhuwelijk in Kamerijk in 1385 vooral als oogmerk het smeden van een politieke alliantie tussen het Beierse en het Bourgondische vorstenhuis. Willem VI van Beieren trouwde met Margaretha van Bourgondië en Jan van Bourgondië huwde Margaretha van Beieren.³² Pas later zou

²⁶ Hildegaersberch 1870 nrs. 51, 52, 56, 63,

²⁷ J.C.H. Blom en E. Lamberts red., *Geschiedenis der Nederlanden* (Baarn 2008) p. 54, 55

²⁸ Ibidem p. 55

²⁹ Blom en Lamberts 2008 p. 67 en F.P. van Oostrom, 'De oude orde in verval? Hollandse hofliteratuur en Huizinga's 'Herfsttij'', *Literatuur* vol 3 (1986) afl. 4 (juli-aug) p. 208, 209

³⁰ Oostrom, 2013 p. 457-460

³¹ F.P. van Oostrom, 'Hofcultuur en Literatuur in Holland omstreeks 1400', *Ons Erfdeel* vol. 30 (1987) afl. 5 (nov-dec) p. 658, 659

³² Oostrom 2013 p. 459, 460 en Meder 1991 p. 453

Filips van Bourgondië zijn aanspraken op Holland baseren op dit huwelijk.³³ Met deze echtelijke manoeuvre echter, nestelde Albrecht de Beierse dynastie nog steviger in de top van de Europese vorstenhuizen.³⁴

In dit cultureel levendige, politiek gezien invloedrijke klimaat maakte Willem van Hildegarsberch tussen 1383 en 1408 liefst 32 keer zijn opwachting aan het Hollandse hof in Den Haag. Het centrum van een dynastie die in Europees opzicht daadwerkelijk gewicht in de schaal legde, die geplaagd werd door jarenlange factiestrijd uitmondend in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, en die in cultureel opzicht wilde wedijveren met de pracht en praal door bijvoorbeeld de Bourgondiërs reeds geëtaled.³⁵

1.3 Het *Gemeyn Oirbaer*

Het schetsen van een theoretisch kader is geen sinecure, niet in de laatste plaats omdat de begrippen *bono communi*, *utilitas communis*, *bien commun*, *commun profit* en *gemeyn oirbaer* door zowel contemporaine als moderne auteurs door elkaar gebezigd worden. Ten einde eenduidigheid te bevorderen kiezen wij ervoor om de term *gemeyn oirbaer* gelijk te stellen aan alle bovenstaande varianten. Willem van Hildegarsberch zelf spreekt een aantal malen over het *orbaer*, *oerbaerlic* en *gemeyn oirbaer*, als hij zich op het politieke vlak begeeft.³⁶

Wat verstond men destijds, rond 1400, onder *gemeyn oirbaer*? Dat menig groot en minder groot denker het hoofd heeft gebogen over deze term blijkt wel uit de historiografie. Robert Stein, Anita Boele en Wim Blockmans gaan terug tot John van Salisbury (c. 1115-1180) om de eerste melding van het concept aan te wijzen. Laatstgenoemde verwees weer naar Cicero en het Romeinse Recht. Thomas van Aquino bracht het *bonum commune* te berde als het doel dat elk volk en zijn bestuur nastreven. Met name de vorst werd geacht het welvaren van een ieder te waarborgen middels vrede, recht en wetgeving. Daarnaast speelden muntpolitiek, belasting en het beheer van vorstelijke domeinen een rol.³⁷ In het kader van dit onderzoek is voorts van belang dat Stein en anderen een omslag signaleren, een omslag met betrekking tot het gebruik van het idee *gemeyn oirbaer*. Beginnend bij een stedelijk privilege dat in 1188 bevestigd werd door Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, waarin de vorst toezegt de maatregelen van de twaalf rechters te volgen, mits het *utilitatem totius ville* ermee gediend is. Vervolgens eigenden Vlaamse, Brabantse en Hollandse stedenbonden zich het concept toe gedurende grofweg de dertiende tot en met de vijftiende eeuw. Al in 1400 echter claimde het Hollandse bestuur het *gemeyn oirbaer* indachtig te opereren, zonder de onderdanen te betrekken bij het opstellen van de charters. Ver in de vijftiende eeuw kozen de Bourgondische en Habsburgse vorsten positie tegenover de onderdanen: met name Karel de Stoute interpreteerde het *gemeyn oirbaer* als iets wat zonder onvoorwaardelijke onderdanigheid van zijn volk niet te realiseren viel, pas wanneer van absolute steun van zijn onderdanen sprake was, zou het

³³ Blom 2008 p. 67

³⁴ Oostrom 1987 p. 659, 660

³⁵ Blom 2008 p. 86

³⁶ E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, 'Introduction. Du Bien Commun à l'Idée de Bien Commun' in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 2 en Hildegarsberch, W. v., *Gedichten*, eds W. Bisschop en E. Verwijs (Utrecht 1981) nr. II, X, XXXIII, XXXVI, LXX, CXII

³⁷ R. Stein, A. Boele, 'W. Blockmans, Whose Community? Development of the Concept of Bonum Commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth – fifteenth century)' in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 149, 150

land goed gedijen.³⁸ Aangezien Willem van Hildegaersberch actief was rond 1400, valt te verwachten dat we in zijn werk sporen vinden van het scharnierpunt dat stedenbonden en vorsten verbindt in hun gebruik en appropriatie van het concept *gemeyn oirbaer*.

Net als Stein, Boele en Blockmans haalt Walter Prevenier in het artikel *Utilitas Communis in the Low Countries* Thomas van Aquino aan als deze stelt dat de wet slechts een ordening van de rede is ten behoeve van het algemeen belang. Prevenier brengt de gelijkheidsthese te berde, hoofdzakelijk vanuit een sociaal-economische invalshoek. *Utilitas communis* impliceert sociale gelijkheid, de middeleeuwse weerbarstige realiteit ten spijt. Want daar heerste juist sociale ongelijkheid die niet zelden resulteerde in sociale onrust waarbij opstandelingen propageerden ten strijde te trekken om het *gemeyn oirbaer* te dienen. Ook Prevenier belicht Bourgondische vorsten die het begrip *Bien Commun* vermeldden om vrede in het land te waarborgen waarvoor onbetwistbaar gezag een *conditio sine qua non* was. Alweer Karel de Stoute rekte het concept tot het uiterste op door termen als *bien public* en *chose publique* te verbinden met zijn persoon, de legitimatie van openbare orde en de Goddelijke opdracht die de hertog te volbrengen had.³⁹ Meer dan Stein, Boele en Blockmans wijst Prevenier op de sociale component van het *gemeyn oirbaer*, onder andere refererend aan een Gents *cahier de doléances* uit 1349, waarin wordt betreurd dat alleen rijken gebruik kunnen maken van de ziekenzorg, terwijl armen de deur wordt gewezen, omdat zij financiële middelen ontberen.⁴⁰

Claire Billen bestudeert vier bronnen en brengt ze in verband met het *Bien Commun*. Ten eerste stelt ze scherp op een tekstuele bron: het gedicht *Hoemen ene stat regeren sal* geschreven door de Antwerpse schepenklerk Jan van Boendale aan het begin van de veertiende eeuw. Vervolgens richt ze haar blik op inscripties gevonden op balken en muren van stadhuizen in Brussel, Zuthpen en Utrecht. Stadsklokken vormen de derde informatiebron: enerzijds om de teksten die men op de klokken placht te schrijven; anderzijds om het publieke karakter dat stadsklokken genoten en de eenheid die het luiden van de klokken genereerde. Immers, de gehele stedelijke bevolking reageerde op het luiden der klokken, stelde hun dagritme op luisterend naar de klokken, togen naar de markt als de klokken luiden, zocht massaal haar toevlucht in de huizen als de sonore klanken van de klokken een oorlog aankondigden. Ten laatste weidt Billen uit over stadswerken zoals wegen, stadsmuren en stadhuizen.⁴¹ Interessant is dat Billen het *Bien Commun* beschouwt als een ‘...modus vivendi, et un façon d’appréhender la société’. Vaak genoeg ontbreekt de zinsnede *Commun profit*, maar is zij impliciet nadrukkelijk voelbaar.⁴² Eerder dan een te bereiken politiek en sociaal ideaal voert Billen het *Bien Commun* als een middel ten tonele, dat het dagelijks leven van een gemeenschap inhoud geeft en niet zonder begrip voor elkaars verschillen tot stand gebracht kan worden.

Ofschoon Jan Dumolyn en Élodie Lecuppre-Desjardin de Vlaamse praktijk onder de loep nemen – en dus buiten de actieradius van Willem van Hildegaersberch opereren - biedt hun visie op het *Bien Commun* een waardevolle bijdrage aan de besproken historiografie:

³⁸ Ibidem p. 168, 169

³⁹ W. Prevenier, ‘Utilitas Communis in the Low Countries (thirteenth – fifteenth centuries): From Social Mobilisation to Legitimation of Power’ in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 205-213

⁴⁰ Ibidem p. 215

⁴¹ C. Billen, ‘Dire le Bien Commun dans l’espace publique. Matériale épigraphique et monumentale du Bien Commun dans les villes des Pays-Bas, à la fin du Moyen Âge’ in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 71-84

⁴² Ibidem p. 87

'...le Bien Commun s'articulait autour d'un développement vigoureux du commerce, au service duquel l'utilité publique, favorisant l'argent stable, la justice équitable et le bon gouvernement du prince banissant les intérêts personnels...'⁴³

Ze wijzen op het grote belang dat steden en vorst hechten aan vrije handel: wordt de handel op enigerlei wijze gehinderd, dan komt het *Bien Commun* in het gedrang. Daarnaast treffen zij in zowel stedelijke als vorstelijke documenten herhaaldelijk de concepten vrede, rust, handhaving, respect voor privileges en eenheid aan, alsmede een stabiele munt.⁴⁴ Hieruit blijkt dat het *gemeyn oirbaer* mede geschraagd wordt door financiële zekerheid. Bovendien brengen stedelijke rekeningen en Vlaamse kanselarijen politie en justitie in verband met het *Bien Commun*.⁴⁵

Nu de inhoud van het begrip nader beschouwd is, richten we ons op de allocatie van het *gemeyn oirbaer*: waarnaar en naar wie verwijzen bronnen als het algemeen belang geopperd wordt? Naar aanleiding van de bespreking van het *Ridderboec*, een christelijke levensleer in de vorm van een ridderallegorie, tracht Geert Warnar vast te stellen waaraan men refereert als het concept algemeen belang in de mond genomen wordt. Boendale en ook Willem van Hildegasberch hebben de stad voor ogen, Warnar zelf stelt op basis van de herhaalde nadruk op het handelsleven als steunpilaar van het welvaren van de stad bij zowel de auteur van het *Ridderboec* als Boendale en Hildegasberch dat de stad bij uitstek de plaats was waar het *gemeyn oirbaer* nastreving verdiende.⁴⁶ Anthony Black onderstreept in zijn boek *Guild and State* eveneens het belang van het *common good* waarop stadsbesturen wezen om afwijkende en mogelijk subversieve gedachten zoals die uitgewerkt in gildestatuten in goede banen te leiden.⁴⁷ Probleem hierbij is echter dat Hildegasberch in veel van zijn gedichten heren aanspreekt, wat niet meteen doet denken aan stedelijke bestuurders en in nog mindere mate aan stedelijke ambachtslui en handelaren.

Voortbordurend op deze discussie laat Piet Avonds zijn licht schijnen over het algemeen belang, wijzend op de stedelijke elite die zich als de *melior pars* (het beste deel en dus het enige deel) profileerde dat de betekenis van het *gemeyn oirbaer* kon definiëren.⁴⁸ De actoren in het politieke spel dat gewonnen werd als het *gemeyn oirbaer* gediend werd zijn dus de heren, de stedelijke elite en de handelaren. Boendale wijst in *Jans Teestye* op de cruciale plaats die boeren innemen in de maatschappij: zij zorgen immers voor het voedsel dat kooplui en adel nodig hebben om hun taken (respectievelijk handel drijven en de bevolking beschermen) te vervullen. Evenals Avonds, die even verderop eraan toevoegt dat boeren geen politieke stem in het kapittel genoten,⁴⁹ denken wij dat boeren zich niet hebben bezig gehouden met het concept algemeen belang. Ondanks dat ze volgens Boendale niet gemist konden, want onontbeerlijk waren voor het maatschappelijke en economische

⁴³ J. Dumolyn et E. Lecuppre-Desjardin, 'Le Bien Commun en Flandre Médiévale: une Lutte discursive entre princes et sujets' in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 254, 255

⁴⁴ Ibidem p. 256-258

⁴⁵ Ibidem p. 255

⁴⁶ G. Warnar, 'Ridderboec en burgermoraal. Literatuur vanuit de stad?' in Pleij e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 127, 128

⁴⁷ A. Black, *Guild & State. European Political Thought from the Twelfth Century to the Present* (New Brunswick 2005) p. 70

⁴⁸ P. Avonds, 'Ghemeyn Oirbaer. Volkssoevereiniteit en politieke ethiek in Brabant in de veertiende eeuw' in J. Reynaert e.a. *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse Letterkunde* (Amsterdam 1994) p. 164, 165

⁴⁹ Ibidem p. 167

evenwicht. In sproke 97 gaat Hildegarsberch hierop in, sluit zich zelfs bij dit standpunt aan, maar wijst er meteen op dat boeren geen aspiraties mogen koesteren richting bijvoorbeeld stadsbestuur.⁵⁰

Bierschwale en Van Leeuwen richten zich op Duits- en Nederlandstalige *Stadtsregimentslehren* in de middeleeuwen. Hun boek *Wie man eine Stadt regieren soll* belicht zes waarden waarvan elk stadsbestuur doordrongen moet zijn. Achtereenvolgens bespreken ze eendracht, het *ghememe orbore*, bestuur door wijzen, rechtvaardigheid, stedelijke vrijheid en de sterfelijkheid waarvan stadsbestuurders zich rekenschap moeten geven. In tegenstelling tot Bierschwale en Van Leeuwen betogen wij dat het *gemeyn oirbaer* het firmament is waaraan de sterren van rechtvaardigheid en eendracht stralen, nevenschikken de twee auteurs het *ghemene orbore*: het is een van zeven bestuurlijke deugden. Voor ons is van belang dat veel van de uiteengezette waarden terug komen in het politieke raamwerk dat Hildegarsberch optuigt, met dien verstande dat de spreker ook buiten de stadsmuren treedt als hij het concept *gemeyn oirbaer* inkleurt.

Het hierboven aangehaalde evenwicht is een term die ons inziens goed past bij het concept *gemeyn oirbaer*. Dit concept veronderstelt namelijk een maatschappij met naar tevredenheid verdeelde belangen, bevoegdheden, taken en verplichtingen. Met die balans van belangen was zoals we zagen een aantal zaken gemoeid. Zo handelden, volgens Stein, Boele en Blockmans, aanvankelijk steden en later de vorsten in het algemeen belang waarmee zij hun politieke armslag trachtten te illustreren, het rechtssysteem op wetten baseerden en hun optredens legitimeerden. Prevenier bracht het sociaal-economische aspect in door de sociale mobilisatie te beschrijven die zijn ideologische fundament ontleende aan het *Bien Commun*. Handel was een *conditio sine qua non* om te komen tot een maatschappelijke, aanvaardbare balans, aldus Dumolyn en Lecuppre-Desjardin,⁵¹ Warnar en Avonds. Zonder florerende handel en een stabiele munt immers geen welvaart, op deze manier wordt sociale onrust voorkomen. Hieruit vloeit voort dat het *gemeyn oirbaer* in dit relaas als een concept beschouwd wordt dat geschraagd wordt door vijf pijlers: de bestuurlijke, de juridische, de economische, de sociale en de financiële. Wordt een land of stad goed bestuurd, dan functioneert het rechtssysteem naar behoren en leven de onderdanen in eendracht, in vrede en in rust. Arm en rijk zullen gelijk berecht worden, de handel zal floreren en sociale misstanden zullen tot het verleden behoren. Heren, patriciërs, handelaren; zij geven het *gemeyn oirbaer* vorm, de boeren spelen een rol, zij het een passieve. Als we het algemeen belang vermelden dan is dat in eerste instantie in de context van de stad, maar het is geen exclusief recht van deze entiteit. Bestudering van traktaten betreffende goed stedelijk bestuur leert ons dat de waarden die ten grondslag liggen aan degelijk stadsbeleid nagenoeg dezelfde zijn als teksten die een heer dwingen tot deugdzaam bestuur. Tegelijkertijd stellen we derhalve vast dat heren in dit samenspel een eminente plaats innamen: het *gemeyn oirbaer* dient ondersteund te worden door de gehele maatschappij, maar het is in eerste en laatste instantie de verantwoording van de vorst.

1.4 De onderzochte editie van Willems oeuvre

De editie van het oeuvre door Bisschop en Verwijs is samengesteld uit twee overgeleverde handschriften: handschrift H (KB Den Haag 128 E6) en handschrift B (KB Brussel 15.659-61). Het Haagse handschrift begint op de helft van het vierde gedicht (*Vanden X gheboeden*) en eindigt met het honderdtwintigste. Voorts missen we het einde van sproke V (*Van commer van ghelde*) en het begin van sproke VI (*Van VII punten die wy voer oghen hebben soude*). Vervolgens bevat de Haagse

⁵⁰ Avonds 1994 p. 167 en W. v. Hildegarsberch *Gedichten* eds. W. Bisschop en E. Verwijs (Den Haag 1870) p. 207-211

⁵¹ Dumolyn, Lecuppre-Desjardin 2010 p. 253-266

codex 118 rijmspreuken en Der minnen loep van Dirc Potter. Hoewel het Brusselse handschrift sproke XXXI (Van sterven) niet aangetroffen wordt, hebben de twee editeurs dit manuscript gebruikt om de in handschrift H ontbrekende sproken aan te vullen. Bisschop en Verwijs dateren handschrift H tussen 1450 en 1460 op basis van het schrift en het watermerk, Theo Meder in zijn *Sprookspreker in Holland* daarentegen is van mening dat het handschrift in 1480 is afgeschreven. Het Brusselse handschrift zag in 1469 het levenslicht, getuige het naschrift waarin te lezen valt dat het boek 'Int iaer ons heren doemen screef MCCCC LXIX op sunte jans auont baptista'. Voorts vinden we een berijmde lekenkalender, vijftien catechetische opsommingen, de Dietsche doctrinael (vermoedelijk van Jan van Boendale), het Sinte Jans Evangelium van de collega sprookspreker Augustijnken en drie gebeden in proza.⁵²

Meder veronderstelt in zijn hypothetisch stemma het bestaan van een verloren gegane autograaf van en door Willem van Hildegabrech die via tussenkomst van een beknopte bundel (handschrift X in het geval van het Haagse handschrift) en het reeds vermelde boek dat Willem van Oostervant in 1409 liet vervaardigen (handschrift W in het geval van het manuscript thans gelegen in Brussel) aan de basis ligt van voornoemde handschriften. Hij werkt dus met de premisse dat Willem de gedichten zelf gecompileerd heeft – in de meeste gevallen gaat Meder ervan uit dat Willem de sproken zelf geschreven heeft, gedichten die hij niet zelf dichtte behoren dan tot zijn repertoire. Toch zijn er enkele losse eindjes die we dienen te behandelen alvorens tot analyse over te gaan. Ten eerste weten we niet zeker of Willem meer dan 120 sproken schreef, zeker gezien het feit dat hij tussen 1383 en 1408 in de grafelijke rekeningen van Holland voorkomt; 120 gewrochten in 25 jaar, minder dan 5 sproken per jaar, dat is voorwaar geen hoog gemiddelde. Bovendien valt niet met zekerheid te zeggen wie de gedichten bundelde: Willem, de kopiist of iemand anders? Hebben we hier met het gehele corpus van Willems gedichten te maken? Als het antwoord negatief is dan dienen we ons rekenschap te geven van de bezwaren die kleven aan het doen van uitspraken op basis van een incompleet oeuvre, ook al is dat het grootste overgeleverde oeuvre van een sprookspreker van de Middelnederlandse literatuur. Zo staat dus niet vast, al is het zeer waarschijnlijk, dat de 120 bewaard gebleven sproken alle van de hand van Willem zelf zijn en kunnen we evenmin onomstotelijk bewijzen dat Willem zelf het handschrift dat aan de basis ligt van het onderhavige onderzoek samenstelde. Nauwgezette studie levert echter gewis bevindingen op die niets met luchtfietserij uit hebben te staan, al blijft 100 procent zekerheid een illusie.⁵³

⁵² Meder 1991 p. 26 en Bisschop en Verwijs 1870 XXIV-XXVI

⁵³ Meder 1991 p. 26-28

Hoofdstuk 2 Willem spreekt

'Laec ic den heren hoer misdade,
Soe bin ic quaet off half verwoet;
Seg ic van enen die wel doet
Off heeft gedaen in sinen live
Dat set die menighe thans in kive,
Ende vraecht, off ic anders niet en can:
Dus werct die nyde inden man.' (52; 6-12)

Willem zegt met zoveel woorden dat hij tegelijkertijd gevangene en held is van zijn gehoor. Er is altijd wel iemand die aanstoot neemt aan de vermaningen of zich geveleid voelt door de loftuitingen waaraan hij ruchtbaarheid geeft. De balanceeract die Hildegasberch opvoert als hij zijn sproken ten beste geeft, is waarmee we ons in het navolgende verstaan, ons richtend op de driehoek auteur, opdrachtgevers en publiek. Wat blijft er over van Hildegasberch zijn goede bedoelingen wanneer hij zijn sproken wereldkundig heeft gemaakt? Welk effect sorteerde zijn gewrochten? Kwam dat overeen met Willems intentie? Tot wie richtte Willem zich in eerste instantie? Wie vormde zijn feitelijke gehoor? Bij wie haalde de spreker zijn gage op? Eerst stellen we nog eens scherp op de auteur en spreker Willem.

2.1 Auteur

Er stroomde geen blauw bloed door Willems aderen. Volgens Meder heersten twee adellijke families in het dorp Hillegasberch, Stoop en Van den Berge genaamd. Willem maakte geen deel uit van een aristocratisch geslacht. Het meest waarschijnlijk is dat de spreker een burger, of *dorper* was. Maar Willem gebruikt het woord burger niet. *Dorper* lezen we wel terug. Verwijs en Bisschop vertalen *dorper* met een ruw, plomp mens, een dorpeling. In sproke 8 *Dit is van ere* valt de term *poerters* als Hildegasberch de list van een inwoner van een belegerde stad uiteen zet. De schalk ontvoert twee 'poerters kinder', opdat de generaal der belegeraars de stedelingen kan dwingen zich zonder slag of stoot over te geven. Het lijkt hier eerder te gaan om een geografische bepaling - zij die binnen de stadspoorten mogen resideren - dan om een sociaal-economisch omschreven groepering. Van *dorpers* heeft Willem geen hoge pet op, blijktens sproke 101 *Hoe die heren eerst quamen* waarin dorpers niet in staat worden geacht recht of eer te bevatten, 'hoer wesen [is] te verre gescheiden'. Bewezen welke sociale status bij Willem paste hebben we allerm minst, verleidelijk is het om Willem het burgerschap te ontzeggen, te meer daar hij op geen enkele plaats verwijst naar burgers. Dat hij een dorpeling was zoals zijn naam impliceert, lijkt waarschijnlijker, ook al omdat het licht te verklaren valt waarom deze weinig vleierende categorie in zijn oeuvre nagenoeg ontbreekt. Plausibel, doch eveneens lastig te staven, is dat Hildegasberch het dorpsleven wilde ontvluchten en een reizend en sprekend bestaan koos, alle gevaren en onzekerheid gemoeid met dit leven ten spijt.⁵⁴

De samenleving bestaat volgens Hildegasberch uit drie segmenten: heren, priesters en boeren. Sproke 80 *Vanden woekenaer* voegt de vierde eraan toe: de woekeraar, en niet de burger.

⁵⁴ T. Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegasberch (ca. 1400)* Hildegasberch, W. v., *Gedichten*, eds. W. Bisschop en E. Verwijs (Den Haag 1870) p. 267 en nummer 101 v 74. Opvallend is wel dat Van Oostrom wel kiest voor de term burger waar het Willems sociale positie betreft. Zie: F. van Oostrom, 'Achtergronden van een nieuwe vorm: de kleinschalige epiek van Willem van Hildegasberch' in F.P. van Oostrom, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek* (Amsterdam 1992) p. 110

Onwillekeurig denken we aan de observaties van Warnar en Avonds aangaande de allocatie van het *gemeyn oirbaer*. Aangezien beide auteurs het concept situeren in een stedelijke entourage en aangezien Hildegasberch het *gemeyn oirbaer* veelvuldig impliciet en expliciet noemt, mogen we verwachten de stedelijke groep bij uitnemendheid, de burgers, terug te vinden. Hoe valt dit zwijgen te verklaren? Huldigt de spreker het uitgesproken conservatieve standpunt dat het begrip burger een noviteit is die geen lang leven beschoren is? Moeten we dan toch pleiten voor een direct publiek in de hoffelijke sferen? Uitsluitel geven hieromtrent is geen sinecure; we kunnen wellicht volstaan met de conclusie dat voor Willem de burgers geen rol van gewicht spelen, het is hem in hoofdzaak en in volgorde van belangrijkheid te doen om heren en priesters. Ofschoon ook stadsbesturen, ambachtslui en andere stedelijke groeperingen aan bod komen, lijkt Willem zich te richten op de eerste twee van de drie standen zoals Adalbero van Laon ze al besprak: zij die vechten, zij die bidden en zij die werken.⁵⁵

Van Oostrom bespreekt in het artikel *Achtergronden van een nieuwe vorm* de sociologische achtergrond van auteurs in de late middeleeuwen aan de hand van twee auteursprofielen. Enerzijds is er de literator-klerk die schrijven als neventaak uitoefent, kan terugvallen op inkomsten uit hoofde van het ambt dat hij bekleedt - werelds of geestelijk - en de tijd heeft om lange werken te componeren. Hildegasberch valt in de tweede categorie van schrijvers die varen en schrijven om de kost te verdienen. Zij kampen met de wisselvalligheid inherent aan hun metier en moeten op de welwillendheid van hun publiek vertrouwen om genoeg te verdienen met hun optreden. De vorm past zich ook aan: de omstandigheden vereisen korte gedichten, het terrein waar Hildegasberch zich als geen ander thuis voelt.⁵⁶

Pas in 1383 melden bronnen het eerste bezoldigde optreden door de sprookspreker aan het Hollandse hof, inmiddels was Willem ongeveer dertig jaar oud. Waarmee verdiende hij de kost voor 1383? Interessant is wat Meder meedeelt met betrekking tot een stageperiode waarin hij met een andere, ervaren spreker meereisde en al luisterende het vak leerde. Des te lastiger moet het geweest zijn brood op de plank te krijgen, leerlingsprekers verdienden waarschijnlijk niets. Uit de inhoud van enkele sproken zou men op kunnen maken dat Willem een koopman was, of een zeeman. Passages bieden bewijslast die op drijfzand rust, niets ervan is hard te maken. We kunnen pas op een stevige basis werken als de naam van Hildegasberch in de rekeningen opduikt.⁵⁷

Omtrent zijn burgerlijke staat valt weinig met zekerheid te stellen. Meder houdt beide mogelijkheden – gehuwd of ongehuwd – open, al lijkt de ongehuwde status het meest voor de hand liggend. Ten eerste omdat het varende leven met zich meebrengt dat de kostwinner vaak van huis is, zonder een geregeld inkomen. Ten tweede omdat – en dit argument is minder overtuigend – sproke 77 *Een onderscheit van hilic ende van gheesteliken luden* Willem het huwelijk hoger acht dan de geestelijke levenswijze. Meder houdt rekening met de omkering: het ene bepleiten, kan wijzen op preferentie van het tegendeel. In dat geval kiest Willem voor een leven gewijd aan God Wij betreuren het gebrek aan biografische gegevens eveneens. Andere sproken, die Meder niet in zijn relaas opneemt, zetten de echt in een gunstiger daglicht. *Vanden doern ende vander linde* zingt de lof van de matigende invloed die een vrouw uitoefent op haar man, de heer, en zijn beleid 'Rechte doecht van van goeden wiven' kan men niet genoeg bewieroken en het huwelijk draagt bij aan rust en vrede, immers 'By hillic machmen veel verwerven'. Willem staat positief tegenover het huwelijk, of hij zelf getrouwd is, valt niet licht uit te maken.⁵⁸

⁵⁵ Hildegasberch 1870 nummer 80 vv 8-12. W. Blockmans en P. Hoppenbrouwers, *Eeuwen des onderscheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa* (Amsterdam 2008) p. 165

⁵⁶ Oostrom 1992 p. 107-108

⁵⁷ Meder 1991 p. 42

⁵⁸ Meder 1991 p. 41. Hildegasberch 1870 nummer 56 v 97, nummer 99 en nummer 92 v 41.

Vermoedelijk heeft Hildegasberch geen klerikale opleiding genoten. Zo geeft hij zelf aan dat hij het latijn niet machtig is in sproke 33 *Van dominus*:

'Al heb ic menich dinc ghevonden,
Dat int Latijn bescreven staet,
Dair toe moet ic nemen raet
Mit clercken, diet mi duutschen voert.' (33; 16-19)

Toch kon Willem beschikken over een gedegen kennis van de bijbelstof. Vergelijking met Boendale, Maerlant of Augustynken, allen kerkelijk geschoold, doorstaat Willem weliswaar niet, het is juist de ontstentenis van een geestelijke scholing die de spreker een graag geziene, toegankelijke gast maakt aan bijvoorbeeld het Hollandse hof waar edelen, geestelijken en stadsbestuurders samenkomen. Licht verteerbaar, maar nooit lichtzinnig. Hildegasberch is een man met een missie, die hij te pas en te onpas voor het voetlicht brengt. Wellicht maakt hij gebruik van het feit dat hij edele, geestelijke, noch burger is. Het maakt hem tot buitenstaander en derhalve onafhankelijk, waardoor hij zijn woorden niet per se op een goudschaaltje hoeft te wegen, zoals auteurs die aan het hof verbonden zijn – Filips van Leiden of Dirc van Delft, ze passeren de revue in hoofdstuk 3 - dat wel moeten.⁵⁹

2.2 Mecenaat

Hiervoor al bleek dat Willem weliswaar om den brode schreef, maar veel meer vermocht dan louter lippendienst bewijzen. Frits van Oostrom verkent in het artikel *De vrijheid van de Middelnederlandse dichter* de verhouding tussen de dichter en de opdrachtgever. Aan de ene kant bestrijdt Van Oostrom met succes de idee dat alle Middelnederlandse dichters pluimstrijkers waren in de richting van hun mecenas of opdrachtgever. Aan de andere kant nuanceert Van Oostrom de gedachte dat dichters stelling nemen tegen een groep, ten faveure van een andere. Met name de eerste stelling is onderwerp van deze paragraaf: hoe autonoom was Willem nu werkelijk ten opzichte van zijn opdrachtgevers?⁶⁰

Meteen stuiten we op een levensgroot probleem: op geen enkele plaats, in proloog, noch nawoord gewaagt Willem van een gespecificeerde opdrachtgever en nergens treffen we een toewijding aan, zoals Boendale bijvoorbeeld wel gewoon is te doen. In de epiloog van zijn *Lekenspieghel* draagt hij zijn pennenvrucht op aan de hertog Jan III van Brabant, met het advies eruit te laten voorlezen opdat de hertog en zijn kinderen eruit zullen leren over 'ons gheloefs ende daertoe mede. Hoefscheit ende doeght ende wijshede'. Niets van dat alles bij Hildegasberch. We zijn derhalve overgeleverd aan historische, contextuele en tekst immanente gegevens.⁶¹

Met die historische gegevens refereren we aan de grafelijke, hertogelijke, klerikale en stedelijke rekeningen waarin de naam van onze spreker opduikt. Voor wat betreft de grafelijke rekeningen van Holland blijft de teller hangen op 32 optredens. Ook nu kampen we met een gebrek aan secundaire informatie. Ofschoon de rekeningen wel tonen wie er sprak, soms wie er betaalde, is van opdrachtgevers geen sprake. We geven een voorbeeld van een Hollandse rekening:

⁵⁹ T. Meder 1991 p. 125, 126 en F.P. van Oostrom 1992 p. 110, 111

⁶⁰ F.P. van Oostrom, 'De vrijheid van de Middelnederlandse dichter' in *'Ic ga daer ic hebbe te doene: Opstellen aangeboden aan prof. Dr. F. Lulofs ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde aande Rijksuniversiteit te Groningen'* (1984) p. 46

⁶¹ Boendale, v. J., *Der Lekenspieghel. Leerdicht van den jare 1330 ed. M. de Vries* (Leiden 1844-1848) p. 277

'1408 item meester Willem van Hildegaersberch,
3 juni die upten heiligeen Pinxsterdach ene sproke
voir minen lieven here ende vrouwen ge-
sproken hadde, geg. te huescheden 4 cronen.⁶²

Dit item leert ons tenminste nog dat Willem een sproke ten beste gaf, andere fragmenten zijn minder gul in hun informatievoorziening. Om maar te zwijgen van het ontbreken van gegevens omtrent de sproken die ten gehore zijn gebracht. Daarover zwijgt het volledige onderzochte rekeningenmateriaal in alle toonaarden.

Noodgedwongen wenden we ons tot contextuele gegevens. Drie gedichten beschouwen we nader teneinde belangwekkende uitspraken te doen over mogelijke opdrachtgevers en de lef die Hildegaersberch tentoon spreidt. In eerste instantie is sproke 81 *Vanden sloetel* onderwerp van bespreking. Alvorens het gedicht te analyseren schildert Meder de voorgeschiedenis. In 1393 vond het Leids oproer plaats naar aanleiding van de verboden op gildevorming die Willem III, graaf van Holland, in 1313 al had uitgevaardigd. Zo'n tachtig jaar later eisten ambachtslieden vrije gildevorming en de vrije keuze van hoofdmannen. Zodra Albrecht van Beieren lucht kreeg van de hovaardige plannen der ambachtslieden trok hij met een leger op richting Leiden. Voordat het tot schermutselingen kwam, bonden de opstandelingen in. Aanvankelijk deelde Albrecht strenge straffen uit, later, in 1401 hanteerde de graaf een vergevingsgezinder politiek: verbanningen werden ingetrokken en boetes hoefden niet in hun geheel voldaan te worden. Hildegaersberch leidt het betoog uitgebreid in door te wijzen op de sleutellegende van Petrus. Bovendien giet hij de kern van zijn verhaal in de vorm van een droom, waardoor hij de personages – een schildknaap en een ik-figuur - vrijelijk kan laten spreken, zonder zelf verantwoording te dragen voor de inhoud. Graaf Floris de V gunde de Leidenaren in 1266 het recht zijn tent te bewaken in oorlogstijd. Door in opstand te komen tegen hun rechtmatig vorst, Albrecht van Beieren, dreigden de Leidenaren dit voorrecht te verspelen. Hildegaersberch laat de schildknaap een ambivalent standpunt innemen. Enerzijds drukt de jongeling de Leidenaren op het hart toch vooral hun heer te steunen, want 'hoer heer is thoochste goet', anderzijds herinnert hij de heer eraan dat de inwoners van Leiden hem vaak genoeg 'menighen dienst' hebben bewezen.⁶³

Wie gaf nu de opdracht tot deze sproke, als dit al het geval was? Meder beargumenteert dat het de Leidse stadselite geweest moet zijn, omdat Willem een lans breekt voor de stad, maar nergens de oorzaak van de spanningen – vrije gildevorming – aanhaalt.⁶⁴ Toch valt niet uit te sluiten dat ook de ambachtslieden opdracht gaven tot dit werk. Hildegaersberch toont zich dapper genoeg om de graaf – zij het omstandig en met behulp van literaire schijnbewegingen zoals de lange Bijbelse inleiding, de keuze voor een droomvisioen, de bescheidenheidsformules aan het einde van de sproke - onder de neus te wrijven dat Leiden hem tot voor kort nooit in de steek liet. Albrecht echter laat na zich te 'becronen vander stede noch vanden luden'. Hier wordt de graaf toch onomwonden de les gelezen. Van zulke boude uitspraken stond allerminst vast welk effect ze zouden sorteren. 'Maar hij is toch keizer in zijn eigen rijk?', zou Filips van Leiden tegengeworpen hebben. Willem zou de ambtenaar in dienst van de Hollandse graaf van repliek gediend hebben, wijzend op de wederkerigheid van de relatie vorst-onderdanen. Het lijkt voor Hildegaersberch geen twijfel dat de stad zijn heer getrouw moet dienen, zo staat ook buiten kijf dat de vorst zijn onderdanen dankbaar moet zijn voor de steun die zij geven. Het was in de veertiende eeuw dat het idee school maakte dat

⁶² Hildegaersberch, W. v., *Gedichten*, eds. W. Bisschop en E. Verwijs (Den Haag 1870) VIII

⁶³ T. Meder, 'Willem van Hildegaersberch en het Leidse oproer van 1393', *Literatuur* jaargang 8 91/3 (1991b) p. 149-150 en 154, 155. Hildegaersberch 1870 nummer 81 v 431 en 439

⁶⁴ Meder 1991b p. 155, 156

het *gemeyn oirbaer* prevaleerde boven de belangen van de vorst. Dat laat onverlet dat zowel opdrachtgevers, of het nu de stadselite of de 'luden' zijn, ongemakkelijk moeten hebben gewieheld op het pluche van de ridderzaal of het Leidse stadhuis. Willem heeft kennelijk fiducia in de goede afloop door zijn naam te noemen, wetende dat de boodschap niet per definitie in goede aarde valt, doch vertrouwend op de speelruimte die hem gegeven wordt door zowel de graaf als de stedelingen. Een en ander zou ook kunnen correleren met het rotsvaste geloof in zijn filosofie van het *gemeyn oirbaer* dat onder meer bestaat bij de gratie van wederzijds begrip, gunnen en het praktische inzicht dat beide partijen – stad en heer – niet zonder elkaar kunnen. Sproke 2 geeft, zo zagen we eerder al, hoog op over de stedelingen die hun vorst moeten eren en de vorst die het volk ruimte moet gunnen om haar nering te doen, daarmee dient men eveneens het 'gemeinen orbaer.' Avonds en Warnar waren het erover eens dat laatstgenoemd concept met name betekenis genoot in een stedelijke omgeving. Avonds vermeldt de *melior pars* die als enige gerechtigd is om het *gemeyn oirbaer* te definiëren. Die constatering lijkt goed aan te sluiten bij wat Meder te berde brengt over wie Willems opdrachtgevers waren: het stadsbestuur. Hoe aannemelijk dit moge klinken, nog steeds gewaagt Willem van de 'luden' van wie vorsten zich op zijn minst rekenschap moeten geven.⁶⁵

Een tweede sproke waarvan de context met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te duiden valt, is sproke 56 *Van feeste van hylie*. Naast Bisschop en Verwijs, zijn Meder en Van Oostrom geporteerd van de gelegenheid waarvoor dit gedicht te boek is gesteld en voorgedragen: het huwelijk van Albrecht van Beieren met Margaretha van Kleef in maart 1394. Aan de feestelijke gelegenheid ging een stormachtige periode vooraf, passend in het grote geheel der Hoekse en Kabeljauwse twisten. In 1392 werden de minnares van Albrecht, Aleida van Poelgeest en haar begeleider Willem Cuser om het leven gebracht. Tot overmaat van ramp leek de zoon van de graaf, Willem van Oostervant, in het moordcomplot te zitten. Willem vluchtte naar Frankrijk. Een jaar later besloot Albrecht te hertrouwen, wellicht ingegeven door het idee dat met de huwelijksplechtigheden de eendracht en rust weer terug zouden keren. De roerige aanloop naar de feestelijkheden droeg ertoe bij dat Hildegarsberch ook dit keer omzichtig en voorzichtig te werk moest gaan.⁶⁶

Aangezien Hildegarsberch voorkomt in de Hollandse grafelijke rekeningpost van 1394 en aangezien de inhoud goed aansluit bij het feestelijke evenement, ligt het voor de hand te opteren voor sproke 56 als ten beste gegeven door onze spreker. Enkele voorbeholden zijn wel op hun plaats. Het staat namelijk niet vast dat Willem de sproke voor droeg, in vers 169 onthult de (onbekende?) spreker dat Willem hem het gedicht ter voordracht gegeven heeft 'want Willem heeftet mi gheleert' geeft de voordrager toe. Dan nog is het heel wel mogelijk dat Hildegarsberch achter in de zaal deel uit maakte van het publiek en met interesse peilde hoe de receptie van de sproke was, luisterend naar een andere voordrachtskunstenaar, bijvoorbeeld een spreker in de leer, zoals Willem dat voor 1383 ook geweest moet zijn. In elk geval is de boodschap die Willem uitdraagt, direct of indirect, delicaat net als die van het sleutelgedicht. In weerwil van de woelige periode die leidde tot het sluiten van het huwelijk, gaat Hildegarsberch geen gevoeligheden uit de weg. En dat terwijl het denkbaar is dat Albrecht Willem inhuurde om het feest op te luisteren met een voordracht. 'Meester Willem van Hildegarsberge', zo luidt het in de rekeningen die tussen 1 januari

⁶⁵ Meder 1991b p. 155, 156. Hildegarsberch 1870 nummer 81 v 447 P. Leupen, *Keizer in zijn rijk. De geboorte van de nationale staat* (Amsterdam 1998) p. 108 Hildegarsberch 1870 nummer 2 v 191 G. Warnar, 'Ridderboec en burgermoraal. Literatuur vanuit de stad?' in Pleij e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 127, 128 en P. Avonds, 'Ghemeyn Oirbaer. Volkssoevereiniteit en politieke ethiek in Brabant in de veertiende eeuw' in J. Reynaert e.a. *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse Letterkunde* (Amsterdam 1994) p. 164, 165 en T. Meder 1991b p. 155, 156

⁶⁶ Bisschop en Verwijs 1870 XII en T. Meder 1991 p.463 en F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1996) p. 46-53

en 15 april 1394 geboekstaafd zijn. Hij beurt vier gulden, dus wordt vorstelijk beloond. Weer dient aangetekend dat het beschikbare materiaal geen uitsluitel biedt waar het gaat om opdrachtgevers, noch het gesproken gedicht.⁶⁷

Als we uitgaan van de graaf als opdrachtgever, dan zien we wederom dat Willem vermetel genoeg is door man en paard te noemen. Zo plaatst Hildegarsberch het huwelijk in het eerste deel van de sproke in een christelijk perspectief wanneer hij vermeldt dat het een heilig sacrament betreft en dat eendracht binnen het huwelijk een vereiste is. Al snel betreft Hildegarsberch het huwelijk en de eruit voortvloeiende eenheid op het landsbestuur. Een dynastieke echtverbintenis brengt twee landen samen en heeft rust een eendracht tot gevolg.

‘Tis den menighen volke noot,
Dat heren sijn van machten groot.’ (56; 89, 90)

Hier herinnert Willem zijn mogelijke opdrachtgever aan het gemene volk dat een sterk heer behoeft. Een dynastieke band bezegeld door een huwelijksceremonie is in dit licht een plicht van de vorst. Voorts benadrukt de spreker het belang van het voortbrengen van nageslacht. Zonder erfgenaam ontardt het land in een twistziek geheel. Daarna breekt Hildegarsberch een lans voor een overheer; teveel heren brengen het land in onrust zoals twee of meerdere kapiteins op een schip mouterij ten gevolg moet hebben. Uit het huwelijk kwam de wereld voort en middels dit instituut zal hij blijven.

‘By hilic quam die werlt voert,
By hilic machse staende bliven,...’ (56; 126, 127)

Alweer plaatst Hildegarsberch groot gewicht op het huwelijk en daarmee een zware verantwoording op de schouders van de vorsten, Albrecht van Beieren en zijn zoon Willem van Oostervant. Het *gemeyn oirbaer* doemt ook weer op, met Willems verwijzingen naar eendracht – we komen erop terug in hoofdstuk 3 - in de echt en in het land. En een blad voor de mond neemt Willem niet, zijn stellingname voor een land in rust, zo ver gebracht door de vorst, zouden zomaar niet in goede aarde kunnen vallen, ook al wijst Meder erop dat noch Albrecht, noch Willem de plechtigheid bijwoonden. Willem windt er geen doekjes om: aan de tijd van verdeeldheid moet nu maar eens een einde komen en het zijn alleen die heren die hiertoe in staat zijn. Het sluitstuk van de sproke biedt een inkijkje in de precaire situatie waarin de spreker zich desondanks bevindt. Willem belooft de voordracht kort te houden, te meer daar te lange gedichten vervelen. Dan verwordt het optreden al te snel tot een ‘arbeit sonder danck’, een uitvoering zonder geldelijke beloning. Hier toont Hildegarsberch zich bewust van de afhankelijkheid van de mogelijke opdrachtgever/beloner en geeft hij zich duidelijk rekenschap van de marges waarbinnen hij opereert. Voorzeker, hij heeft het hart op de tong, maar ook Hildegarsberch weegt zijn woorden.⁶⁸

Het derde gedicht dat aan een nadere blik onderworpen wordt is sproke 107 *Vanden boghe*. In hoofdzaak omdat de opdrachtgevers tamelijk voor de hand liggen. We volgen Meders pleidooi voor het schuttersgilde als eventuele opdrachtgever. De boog vormt niet alleen de kern van de sproke, maar hij symboliseert ook nog de saamhorigheid die hoogtij moet vieren in het schuttersgilde en in de stad. Ook nu kampen we met een gebrek aan bewijslast: er is geen rekening waaruit blijkt

⁶⁷ Hildegarsberch 1870 nummer 56 v 169. Voor de weergave van de Hollandse rekeningen zie Meder 1991 p. 553

⁶⁸ Voor het missen van de huwelijksplechtigheid van zowel Albrecht als zijn zoon Willem zie Meder 1991 p. 467. Hildegarsberch 1870 nummer 56 v 152

wie het gage van de spreker betaalde. Toch kunnen we pregnante inzichten genereren met betrekking tot een eventueel mecenaat. Willem bespreekt de verschillende onderdelen en de onderlinge samenhang die ertoe bijdragen dat de boog goed werkt. De schutterij en in het verlengde daarvan de stad, daar immers opereerden schutterijen, functioneert derhalve als een organisme: alle organen moeten goed functioneren en samenwerken zodat het geheel naar behoren werkt. Willem drukt de schutters en wellicht ook het stadsbestuur op het hart solidair te zijn en treedt in de voetsporen van Aquino en Salisbury als hij het schuttersgilde en de stad een organisch karakter toedicht. Rode draad is weer de eendracht als plicht van de machthebbers en deugd voor de leden van het schuttersgilde en de stedelijke bewoners.⁶⁹

Slechts een keer vermeldt Willem een opdrachtgever: in sproke 4 *Van den X gheboeden* geeft Hildegarsberch aan dat de abdis van Rijsburg hem de opdracht tot het vervaardigen van zijn gewrocht gaf:

'Van Reynsburch die abdisse
Was die ghene, des sijt ghewisse,
Die Willem aldus te dichten bat...' (4; 617-619)

Toch willen we niet te lang stil staan bij de vierde sproke, omdat we het gedicht niet kenmerken als politiek geladen, waardoor het buiten de kaders van dit onderzoek valt. We stuiten op een tweede geval van beloningsgegevens in de 83ste sproke: *Hoe men voer die eere gaet schulen*. Willem verhaalt van een optreden dat door de superieur van de gastheer rijkelijk wordt beloond. De spreker wordt verzocht terug te komen, maar de gastheer bereidt hem een onvriendelijke ontvangst en stuurt Willem zonder beloning huiswaarts. In het gedicht, een diatribe tegen de in zijn ogen allerbelabberdste behandeling die hem ten deel viel, trekt hij van leer tegen Dirc die Commelduer, Dirc van Rijn, de Leidse commanduer van de Duitse Orde. Ook dit gedicht ontbeert echter een specifiek politieke lading waardoor het niet opgenomen is in de selectie sproken die onderzocht worden en zal derhalve niet nader beschouwd worden.⁷⁰

Willem huldigde een autonoom beeld van de dichter. Of het nu een stads- of landsbestuur betrof, Willem maant, wijst, kapittelt en spaart zijn (mogelijke) opdrachtgevers niet. Daarbij dient aangetekend dat ook Hildegarsberch zich rekenschap gaf van de ruimte die hem geboden werd, waarvan het citaat dat het hoofdstuk opent akte geeft. Zijn geldelijke beloning, of die in natura stond op het spel. Maar Willem was er de man niet naar om zijn waarheid te verdoezelen. De vorsten behoorden te zorgen voor eendracht in stad en land, hetgeen tot stand gebracht kon door dynastieke huwelijken, en de verzekering van nageslacht. De ontstentenis van het begrip burger ten spijt, koos Willem soms voor stedelijke groeperingen als eerste toehoorder, daarbij de loftrompet stekend over de samenhang der delen. Niemand ontsnapte aan Willems aandacht en scherpe tong.

2.3 Publiek

Geïnspireerd door Van Oostroms analyse van *Lantsloot vander Hagedochte*, maakt Gerard Bouwmeester in zijn studie *Over het feitelijke en geïntendeerde publiek van Augustijnkens oeuvre* een onderscheid tussen wie de tekst lazen of hoorden (feitelijk publiek) en voor wie de auteur de tekst opstelde (geïntendeerd publiek). Teneinde het geïntendeerde publiek te achterhalen, is hij teruggeworpen op de teksten; wie spreekt Augustijnken aan? Als hij het feitelijke publiek wil

⁶⁹ Ibidem nummer 107

⁷⁰ T. Meder 1991 p. 52, 53 en F. van Oostrom 2013 p. 412, 413

achterhalen, dan stort hij zich op het rekeningmateriaal waarin Augustijnken verschijnt. Langs deze weg valt de context te reconstrueren waarbinnen zijn gedichten zijn ontstaan.⁷¹

Vorsen naar het feitelijke en geïntendeerde publiek van Willem van Hildegarsberch geschiedt op gelijke wijze. In het navolgende verstaan we ons in eerste instantie met het geïntendeerde publiek: wie bedient Willem met zijn gewrochten? Of beter gezegd: wie betaalt Willem voor zijn diensten? Ander contextueel materiaal is niet voorhanden, niet in de laatste plaats omdat Hildegarsberch vrijwel nooit zijn werk opdraagt aan een te preciseren historisch persoon, en omdat hij in welhaast alle gevallen zwijgt over wie hem opdracht gaf tot het dichten van de sproke. Vervolgens richten we ons op de teksten, opdat het feitelijke publiek helderder contouren krijgt. De aanspreekvormen bieden bij uitnemendheid de gelegenheid rond te kijken in bijvoorbeeld de Ridderzaal als Willem zijn sproke(n) ten beste geeft.

Wanneer we een zo duidelijk mogelijk beeld hebben van de samenstelling van Willems gehoor, verschaffen we ons inzicht in wat Hildegarsberch tracht te bewerkstelligen op politiek vlak. Zo stelden we in paragraaf 2.2 dat de spreker Albrecht van Beieren maant tot het brengen van reinheid, rust en regelmaat in zijn landen, zonder dat de bruidegom lijfelijk aanwezig was. Dan toch slaat Willem zo'n hoge toon aan, misschien pas op het allerlaatste moment geconfronteerd met de afwezigheid van de graaf en zijn nieuwbakken echtgenote? Tot wie richt Willem zich dan? Wie kijkt hij aan? Bij wie hoopt hij op bijval, wie tracht hij tot inkeer aan te zetten? Deze vragen beantwoorden we, voor zo ver mogelijk in deze paragraaf.

Vooraleerst schetsen we degenen die Willem in eerste instantie voor ogen heeft als hij de ganzenveer ter hand neemt. Dat breng ons bij de rekeningen van het Hollandse hof, de stedelijke rekeningen van Utrecht en Middelburg, één rekening van de abdij van Egmond, drie gedocumenteerde optredens aan het hof van Gelre. De Hollandse rekeningen waarin de naam Hildegarsberch opduikt vermelden de (feest)dag, de betaalde en meestentijds het bedrag dat uitgekeerd werd 'bi mijns heren bevelen.' Zulks geschiedt altijd naderhand en zonder vermelding van het voorgedragen gedicht. Dat de graaf en zijn hofraad zijn feitelijke publiek vormen, lijkt evident. Mede in het oog springend is de gehanteerde titulatuur: waar we in de post van Willems eerste optreden lezen dat 'Willem van Hilgarts berghe enen spreker' een gage van een gulden opstrijkt, slechts een jaar later verdient de spreker kennelijk al de titel 'meester Willem den spreker': Albrecht en zijn getrouwen kunnen zijn eerste voordracht kennelijk goed waarderen, zelfs al slaat hij vaak een harde toon aan. Uit de niet geringe hoogte van het uitgekeerde bedrag blijkt dat Willems sterrijzende is, een ambachtsman moet een week werken voor wat Hildegarsberch op een avond sprekend bijeen sprokkelt. Een ander getuigenis van Willems (postume) populariteit kan men zien in de aankoop door de heer van een boek met werk dat 'Willem van Hillegairtsberge gemaict hadde.' Toehoorders blijken ook rond 1400 over een zeker incasseringsvermogen te beschikken, aan het *gemeyn oirbaer* moet, zoals ook aan een goed huwelijk, dagelijks gewerkt worden. Soms komt dat neer op het slikken van kritiek die niet mals is.⁷²

Alle Gelderse rekeningen boekstaven 'meester Willem den spreker'. De eerste post maakt melding van een optreden in Leiden ten overstaande van de vorstelijke raad van de hertog van Gelre. Heeft Willem de sproke *Vanden sloetel* daar ten gehore gebracht? De kans is klein, al is het evident in Willems visie, dat ook de hertog van Gelre de steden in zijn gewest nodig heeft om tot welvaart te komen en hem te handhaven. Zowel de Utrechtse als de Middelburgse posten tekenen

⁷¹ G. Bouwmeester, Augustijnken primair. Over het feitelijke en geïntendeerde primaire publiek van Augustijnkens oeuvre', *Queeste* 21 2014/2 (Hilversum) p. 109-110

⁷² Meder 1991 p. 542-544 en p. 561

respectievelijk ‘meester Willem’ of ‘meyster Willam’ op. De rekenmeester van de Egmondse abdij houdt het bij ‘Willem van Hildegarsbergh.’⁷³

Uit het administratieve bronnenmateriaal blijkt in elk geval dat Hildegarsberch in drie milieus actief is: aan het hof, in het stadhuis en in het klooster. In het spoor van Meder, die in de bijdrage *Willem van Hildegarsberch. Spreker tussen hof en stad* op zoek gaat naar het werkterrein van Hildegarsberch, wenden we de blik nu richting de teksten, opdat we nader kennis kunnen maken met het geïntendeerde publiek. Bovenal behoeven de aanspreekvormen bespreking. We hebben de 54 geselecteerde gedichten bestudeerd, ons richtend op directe aanspreekvormen zoals een ghi-aanspreking, ons terdege realiserend dat retoriek *im frage* geweest kan zijn, zoals Dirk Kinable waarneemt in zijn bijdrage *Geïntendeerde publieksgroepen in Boendales Lekenspieghel en Jans Teestyte*. Hildegarsberch spreekt met grote regelmaat de heren aan: in liefst 20 sproken zijn zij degenen tot wie hij het woord direct richt. Binnen de 20 voornoemde sproken varieert Willem van de heren, hoog van naam, hun vrouwen, tot rechters, ridders en wijzen. Dat past goed bij het beeld dat we van Willem hebben geschetst: een wereldverbeteraar die weet wie aan de touwtjes trekken, wie verantwoordelijk zijn en wie bijgevolg echte veranderingen kunnen bewerkstelligen. We zullen verderop zien dat heren voor rust en eendracht moeten zorgen, dat heren de koopman vrijheid moeten gunnen, dat heren niet zonder boeren kunnen en dat heren het recht naar reden behoren te handhaven. De bovenstaande inventarisatie wijst uit dat Willem de pijlers van het *gemeyn oirbaer* op het ‘land’ van de heer en zijn vrouw laat rusten. Sproke 2 toont aan dat uit ‘s heren beleid vrede en recht moet voortvloeien⁷⁴:

‘Ghi heren ende ghi wise vroede,
Die in steden sijn geset,
Omt recht te houden na der wit,...’ (2; 206-208)

Dan pas heeft de koopman zijn handen vrij. Dit is tevens de enige sproke waarin het stadsbestuur direct wordt gemaand tot goed beleid. Andere plaatsen laten zien dat de rechters op het hart gedrukt wordt het recht niet te verkopen, maar ‘ghi, die meters sijn op eerden’ het Laatste Oordeel moeten vrezen. Twee maal zijn het de ridders die Willem sommeert zich aan de wet te houden (sproke 82) en het gerechtelijke wapen doorwrocht te hanteren (sproke 101). Ten slotte laakt Willem de ‘ghieriche minres vanden ponden’. Opvallend is dat de spreker binnen de marges die hem wel degelijk beknotten, zich een vrijheid permitteert die resulteert in niet mis te verstane reprimandes aan het adres van de vorsten. In sproke 101 trekt hij de uiterste conclusie als heren falen⁷⁵:

‘Soe en soude hem myede noch bede
Helpen, hi en soude tlijf verliesen,
Ende sonder beyden een ander kieser:...’ (101; vv 106-108)

Niettegenstaande de expliciete boodschap die Willem direct tot de machthebbers richt, kunnen we ook het nodige afleiden uit de personen die in sproken figureren. Voorzeker, hier handelt het niet om

⁷³ Ibidem p. 562-564

⁷⁴ T. Meder, Willem van Hildegarsberch. Spreker tussen hof en stad’ in H. Pleij e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen* (Amsterdam 1991a) p. 152, 153. D. Kinable, ‘Geïntendeerde publieksgroepen in Boendales Lekenspieghel en Jans Teestyte’ in Herman Pleij e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 72-79. Hildegarsberch 1870 nummers 2, 7, 47, 56, 57, 61, 69, 70, 72, 73, 75, 81, 82, 86, 92, 96, 99, 101, 105, 106

⁷⁵ Hildegarsberch 1870 nummer 73 v 208 en nummer 7 v 231

directe aanspreekvormen, maar de professie van Hildegarsberch brengt met zich mee dat genoemde vorsten, priesters of stadsbestuurders toch het idee (kunnen) krijgen dat het verhaalde hen betreft, meer dan het geval is in de werken van Boendale, van wie geen optredens geattesteerd zijn.

In slechts 1 van de 54 sproken die een politieke strekking dragen ontbreken de heren. In vrijwel alle sproken dus, komen de vorsten voor, meestentijds als heren, soms als rechters of ridders. Veertien sproken zouden in de smaak vallen van een stedelijk gehoor. Alleen in de tweede sproke spreekt Willem de raadslieden direct aan: 'Ghi heren ende ghi wise vroede, Die in steden sijn geset...' Ook het stadsbestuur kan zich klaarblijkelijk verheugen in Willems kritische aandacht; ze worden immers geacht naar de geest der wet te besturen en eendracht na te streven. In zes gedichten passeren de baljuw, de schout, de schepenen of de vierschaar de revue. De strofische sproke 19 *Van mer* ruimt een strofe in voor de betreurenswaardige toestand waarin het stadsbestuur verkeert. Baljuwen, schouten en schepenen laten na onrecht het hoofd te bieden en omkoperij om recht te halen is aan de orde van de dag. In dit schimpdicht slaat Hildegarsberch een felle toon aan en trekt hij stevig van leer tegen de mensen die de stedelijke raadzaal bevolken. Beloning of niet, de spreker is vermetel genoeg om misstanden bij de naam te noemen. Onafhankelijke pers zoals dat tegenwoordig gemeengoed is, kunnen we dit niet noemen. Niettemin werpt Hildegarsberch zich op als criticaster van de hoogste stedelijke politieke echelons, wetende dat de compensatie tegen kan vallen als het optreden weinig waardering oogst.⁷⁶

Drie maal worden we geconfronteerd met sproken waarin de stad als decor figureert. Een voorbeeld hiervan is sproke 27 *Van drie ghebroederen* waarin de stad prominent voor komt als verzamelplaats van kooplui. Het publiek zal waardering hebben gehad voor de centrale plaats die het fenomeen stad inneemt. Voorts bevat een viertal sproken een stedelijke context. Dat geldt onder andere voor 61 *Van ghilden*. Ofschoon niet betwist wordt dat het een geestelijk broederschap betreft – hierover meer in hoofdstuk 3 – blijven de gilden onlosmakelijk verbonden met het verschijnsel stad.⁷⁷

De geestelijkheid en het geloof vallen in principe buiten de kaders van dit onderzoek. Niettemin willen we kort stil staan bij de geestelijkheid als doelgroep, omdat een bespreking van het gehoor niet compleet is zonder deze wezenlijke groep luisteraars en aangesprokenen op te nemen in het overzicht. Dat Willem zijn pijlen ook richt op priesters wordt gestaafd door de ene keer dat de spreker hen direct toespreekt en wel in sproke 70 *Van ses articulen der werlt*. 'Ghi priesters, clercken mitten crunen', zo dringt Willem bij hen aan op het vervullen van hun herderlijke taken ten aanzien van het volk en hun opdracht de heren toch vooral de waarheid te ontbinden. Als priesters zich goed van hun taken kwijten, dan heeft het volk niets te klagen. Sproke 31 *Van sterven*, zo blijkt uit deze korte parafrase, spreekt de geestelijken meer indirect aan. In tien andere sproken doet Hildegarsberch iets soortgelijks. Vijf maal belicht de spreker de katholieke gemeenschap in zijn algemeenheid. Niet gespeend van sarcasme deelt Willem een sneer uit aan heren die heidenen willen bekeren terwijl de katholieke kerk zelf op het allerhoogste niveau verdeeld is: 'Tot welcken paeus' zou de koning van Turkije zich moeten wenden als hij christen wilde worden? Ongezouten

⁷⁶ Ibidem nummer 61. De veertien sproken die door een stedelijk gehoor zeker gewaardeerd zouden worden zijn Hildegarsberch 1870 nummer 2, 17, 19, 27, 57, 61, 68, 71, 75, 76, 81, 97, 99, 107. Voor het aanspreken van de stadsbestuurders Hildegarsberch nummer 2 vv 205, 206.

⁷⁷ De drie sproken waarin de stad verschijnt als plaats van handeling zijn: Hildegarsberch 1870 nummer 27, 57 en 81. Vier maal stuiten we op sproken met een uitgesproken stedelijke context: Hildegarsberch 1870 nummer 61, 75, 76 en 107

kritiek is waar ook de geestelijkheid op kan rekenen, zij in het in minder frequente en minder direct mate dan de heren dat kunnen.⁷⁸

Willem van Hildegarsberch huldigt een holistisch standpunt waar het *gemeyn oirbaer* in het geding is. Het begint en eindigt bij de heren, zij zijn in hoofdzaak verantwoordelijk voor het dienen van het algemeen belang, hetgeen we terug zien in het twintigtal keren dat de vorsten direct en niet zelden in felle bewoordingen worden gemaand tot deugdzaam en goed bestuur. Daarnaast beseft Hildegarsberch dat het stadsbestuur een pregnante rol speelt in de maatschappij; ook zij zijn onderwerp van spot of bespreking, ook zij zijn vervlochten met het politieke hogere doel dat *gemeyn oirbaer* heet. Ten slotte haalt Willem de geestelijkheid ook over de hekel als hij dat opportuun acht. Hildegarsberch dicht om den brode, maar hoe langer hoe meer ontstaat een beeld van een dappere wereldverbeteraar die weliswaar zijn woorden weegt en retorische spitsvondigheden toepast om zijn gehoor welwillend te maken en zichzelf vrij te pleiten, maar de waarheid onverkort en onversneden ventileert, wie hij ook tegenover zich weet. Sproke 97 *Vander drierehande staet der werlt* moge dienst doen als illustratie van het bovenstaande, te meer daar twee van de segmenten der samenleving op de korrel worden genomen. Aan de priester is het om 'tghelove voort te stercken Onder tfolc, cleynde ende groot' alsmede te 'wyen, dopen, absolveren' en 'selve beleven dat si seiden,'. Van ridders eist Willem dat ze weduwen en wezen te zwaard beschermen en voor zijn heer in het krijt treden. *Van mer* hekelt naast de misstanden onder geestelijkheid en adel ook de wanpraktijken van het stadsbestuur. Baljuwen, schouten en schepenen laten onrecht toe en nemen steekpenningen aan. Als Willem spreekt, ontspringt niemand de dans. Geheel in overeenstemming met zijn gedachten over de delen die substantieel zijn in het dienen van het geheel.⁷⁹

⁷⁸ Binnen de 54 geselecteerde sproken bevatten er 20 een geestelijke, religieuze of algemeen christelijke inhoud. Algemeen christelijk wil zeggen dat Willem de 'kerstenheit' bespreekt of noemt. Hildegarsberch 1870 nummer 11, 16, 19, 21, 31, 33, 35, 39, 47, 57, 61, 66, 68, 70, 73, 80, 86, 97, 101, 106. Hildegarsberch nummer 70 v 206.

⁷⁹ Hildegarsberch 1870 nummer 97 v 125, 125 en 128 en 135 en nummer 19 vv 97-112.

Hoofdstuk 3 Willem denkt

'Bedenckt u wel in deser tijt,
Waer om dat ghi heren sijt,
Daer toe moghende ende rijck.
Tghemiene volc in uwen lande,
Want ghi setter voer te pande
U ziel, u eer, u hoghen naem:
Daer om soe houtet sonder blaem,
Ende weest ghenadich en goedertieren.
Die schalken mochten wel visieren,
Datten goeden gaet te naer;
Mar hoert an beyden zyden twaer,
Soe moechdi rechte mate draghen,...' (59; vv 95-107)

In deze sproke spreekt Willem de heren enerzijds aan op hun grote verantwoordelijkheden en anderzijds op het volk dat baat heeft bij de vorst die zijn taak kent. Mild en genadig behoort de heer te zijn. Voorts vermeldt de spreker de schalk die snode plannen koestert. Alle aspecten komen in dit hoofdstuk ter sprake. In het voorgaande hoofdstuk namen we plaats in het publiek: we hebben Willem aan het werk gezien. Door eens rond te kijken konden we zien wie er luisterden naar zijn sproken, hoe het gehoor reageerde en wat Willem met zijn gewrochten vermocht. Na een optreden streek Hildegasberch zijn gage op en bracht de nacht door aan het hof dat hem uitnodigde, of ging op weg naar een volgende uitvoering. Van die gelegenheid maken we in dit hoofdstuk gebruik om Willem eens te bevragen. Welke politieke stromingen zijn gangbaar rond 1400? Hoe past het *gemeyn oirbaer* daarin? Wat is volgens de sprookspreker onmisbaar voor het *gemeyn oirbaer*? We zullen zien dat volgens Willem rechtvaardig bestuur een van de twee pijlers is waarop het *gemeyn oirbaer* zijns inziens rust. Bovendien is er een pregnante rol weggelegd voor eendracht en rust. Telkens is het de vorst die verantwoordelijk wordt gehouden voor beide zaken, door Willem herhaaldelijk hierop gewezen. Eerst wordt het begrip *gemeyn oirbaer* ingekaderd in het politieke gedachtegoed dat opgang deed rond 1400. Langs deze weg worden de ideeën van Hildegasberch ingebed in wat in bestuurlijk opzicht voor salonfähig door ging en valt te bepalen welke politieke positie de spreker innam.

Ons onderzoek bracht 54 gedichten aan het licht met een politieke lading. Het begrip politiek omvat veel concepten zoals bestuur, recht, handel, maatschappij en financiën. Het aantreffen van een van de vijf genoemde aspecten kon leiden tot opname in de selectie. Nadere bestudering van de 54 werken resulteerde in de nadruk die het onderhavige legt op rechtvaardigheid en eendracht.⁸⁰

3.1 Politiek gedachtegoed van de Late Middeleeuwen

In de twaalfde eeuw verzamelde de monnik Gratianus de kanonieke, kerkelijke wetten en maakte een hernieuwde interesse in het Romeins recht school. Tevens verdiepte men zich wederom in de werken van onder andere Cicero en Aristoteles. Mede door deze twee ontwikkelingen ontstond er een politiek discours dat nieuwe vragen stelde. Wie is hoger in rang, de paus of de keizer? Hoe

⁸⁰ W. v. Hildegasberch, *Gedichten*, eds. W. Bisschop en E. Verwijs (Den Haag 1870) nummer 2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 16, 17, 19, 21, 22, 24, 27, 31, 33, 35, 36, 39, 42, 47, 51, 52, 56, 57, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 80, 81, 82, 86, 92, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 112, 117, 120

verhoudt de keizer zich tot de heersers van andere vorstendommen? In hoeverre is de paus of een heerser gebonden aan de wet?

Bij ontstentenis van juridische middelen – voortvloeiend uit het Romeins recht – poogde men vorsten op het juiste pad te brengen door hen vorstenspiegels aan te bieden: traktaten waarin uit de doeken werd gedaan hoe een deugdzaam vorst zijn rijk moest leiden. Het Romeins recht wees de vorst als drager van het publieke gezag aan; uit zijn koker (lees: wil) kwam de menselijke wet. Daarnaast schonk het volk de wettelijke bevoegdheden aan de vorst, waardoor het Romeins recht de actieradius van de macht der vorsten inperkte; de keizer werd immers verplicht het algemeen welzijn te bevorderen aangezien het volk hem de macht en het gezag verleende wetten te maken en te handhaven. Met grote regelmaat refereerden vorstenspiegels aan de raadgevers die veel macht hadden verkregen en daardoor nauwgezet in de gaten gehouden moesten, opdat rotte appels onder dit steeds vaker geschoolde personeel direct uit de mand verwijderd konden.⁸¹

Het is Thomas van Aquino (1225-1274) geweest die, geïnspireerd door de politieke ideeën van Aristoteles en Cicero, pleitte voor de monarchie als de regeringsvorm bij uitnemendheid. Omwille van Gods Oordeel behoorde een koning zo goed mogelijk te besturen. Saillant detail is verder dat Aquino als broeder van de orde der dominicanen veelal actief was binnen een stedelijke context, maar ook toegang had tot vorstelijke hoven, kerkelijke raden, universiteiten en zelfs de pauselijke curie. John van Salisbury (ca 1115/20- 1180) beschouwde het de taak van een staat om het zielenheil van haar onderdanen te realiseren en was van mening dat vorsten dienaren waren van de priesters, daar laatstgenoemden de wet Gods ontvouwen aan eerstgenoemden.⁸²

Zowel Salisbury als Aquino waren geporteerd van een organisch politiek concept. Beide filosofen gewaagden van de politieke gemeenschap als een menselijk lichaam. Bij uitvallen van slechts één orgaan zou het hele lichaam niet meer kunnen functioneren. Salisbury belastte de koning met de taak slecht functionerende organen bij de les te houden en te bestraffen indien nodig. Koningen regeerden in naam van God en heersten over hun onderdanen als waren zij zijn eigen ledematen. Voorts vergeleek Salisbury de geestelijkheid met de ziel, de koning met het hoofd, de raad met het hart, officieren en soldaten met de handen en boeren met de voeten.⁸³

Thomas van Aquino sprak zich ook uit over het algemeen belang. In navolging van Aristoteles betoogde Aquino dat een staat het goede na diende te streven. De kerk moest de mens opvoeden tot een goed gelovige en het goede; de rationele, middels wetten bestuurde staat had als taak dit goede en het algemeen belang te faciliteren. Naast het adequaat straffen van misdadigers, behoorde de staat zich te kwijten van degelijk sociaal en economisch beleid: de verdeling van arbeid, het heffen van tolleren, het voeren van prijsbeleid, het realiseren van publieke faciliteiten, de zorg voor hulpbehoevenden. Aquino zag het deel als onderdeel van het geheel; het deel moest zich richten op het belang van het geheel. En het recht leidde de mens richting het algemeen belang. In de loop van de veertiende eeuw deed het idee opgang dat het algemeen welzijn prevaleerde boven dat van de vorst.⁸⁴

Pregnant was ook het Westers Schisma dat inhield dat er een paus in Avignon en een in Rome zetelde. Pas het algemene concilie van Konstanz in 1417 – georganiseerd door keizer(!) Sigismund maakte een einde aan de scheuring. Intussen hield het Schisma niet alleen geleerde en

⁸¹ P. Leupen, *Keizer in zijn Rijk. De geboorte van de nationale staat* (Amsterdam 1998) p. 44, P. Leupen, *Filips van Leiden. Een onderzoek naar ontstaan, vorm en inhoud van zijn traktaat 'De cura Reipublicae et sorte principantis'* (Amsterdam 1975) p. 218, 219 en J. Coleman, *A History of political thought. From the Middle Ages to the Renaissance* (Malden 2000) p. 35

⁸² Leupen 1975 p. 82 en 223 en Leupen 1998 p. 40, 41

⁸³ Leupen 1998 p. 41, Leupen 1975 p. en A. Black, *Political thought in Europe 1250-1450* (Cambridge 1992) p. 16

⁸⁴ Coleman 2000 p. 103, Black 1992 p. 26, 27 en 32, en Leupen 1998 p. 44

kanonieke gemoederen bezig, maar ook Hildegarsberch wond zich op over de in zijn ogen betreurenswaardige realiteit van twee tegelijkertijd heersende pausen.⁸⁵

Dichter bij huis heeft Willem vermoedelijk kennis genomen van werken van onder anderen Filips van Leiden en Dirc van Delft en Jan van Boendale. Filips van Leiden, die tussen 1351 en 1357 als klerk van Albrecht van Beieren functioneerde, heeft zich in zijn politieke traktaat *De cura reipublicae et sorte principantis* ook uitgelaten over de soevereiniteit in casu die van de graaf van Holland. Dit is onder andere belangwekkend vanwege de leenstatus die aan Holland kleefde: de graaf van Holland werd door de Duitse keizer beleend met de heerschappij over het graafschap. De graaf van Holland, aldus Filips van Leiden, regeerde over het gewest als keizer. Niettemin beschouwde Filips de graaf als een *minor*: net als hertogen en baronnen; in tegenstelling tot keizers en koningen die hij kenschetste als *maiores*. Een *minor* was het verboden wetten te wijzigen, *maiores* waren hiertoe wel bevoegd.⁸⁶

Hofkapelaan aan het Hollandse hof, Dirc van Delft, tijd- en (wellicht) disgenoot van Hildegarsberch heeft laatstgenoemde mogelijk beïnvloed en zich gewis met dezelfde zaken bezig gehouden. In 1399 treedt Dirc in dienst van graaf Albrecht; hij financierde de opleiding van eerstgenoemde. Zijn magnum opus, de *Tafel vanden kersten ghelove*, is een religieuze encyclopedie verdeeld in een *Winterstuc* en een *Somerstuc*. Dit onderzoek wint aan diepgang door de opmerkingen die Dirc van Delft plaatst met betrekking tot enkele wereldse zaken, zoals de verhouding tussen de paus en de keizer en de standenleer. Dirc ondersteunt Willems pleidooi – of andersom, we komen er in dit hoofdstuk over te spreken – aangaande vermogende heren: alleen rijke heren leiden hun land adequaat naar het goede en boeren dienen zich te houden aan de Goddelijke indeling der maatschappij en ook bij Dirc van Delft treffen we geen spoor aan van de vierde stand: de burgers. Voorts houdt de hofkapelaan de paus voor God op aarde, een tamelijk achterhaald idee, aldus Van Oostrom. Paus Silvester bekeerde Constantijn, die hierdoor genas van zijn ziekte en de kerk een steviger fundament gaf. Het is de paus die de keizer ten gelove keerde, waarmee Van Delft de paus het primaat verleende. Geen verwijzing naar de Investituurstrijd, wel een keizer die het wereldlijk bestuur tot mandaat heeft gekregen.⁸⁷

Volgens Meder heeft Hildegarsberch zich (delen van) Boendales Lekenspiegel eigen gemaakt, doelend op de waarschijnlijkheid dat Willem het gelezen en overgeschreven kan hebben. Voor de Antwerpse schepenleer was het *gemeyn oirbaer* een sleutelbegrip dat hij met grote frequentie bezigde. Zekerheid verkrijgen omtrent de precieze omvang van beïnvloeding is al te ambitieus, maar we kunnen wel stellen dat Willem zich een geestverwant van Boendale voelde met wie hij de zorg voor het maatschappelijk welzijn deelde. Exponenten van schatplichtigheid aan Boendale en bekommernis om het algemeen belang zijn de tweede sproke en sproke 101 *Hoe die heren eerst quamen*.⁸⁸

⁸⁵ Blockmans en Hoppenbrouwers 2008 p. 425-428

⁸⁶ Leupen 1975 p. 212 en T. Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegarsberch (ca. 1400)* (Amsterdam 1991) p. 82-86.

⁸⁷ F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse of omstreeks 1400* (Amsterdam 1996) p. 181-184 en F.P. van Oostrom 2013 p. 466, 467, F.P. van Oostrom 1996 p. 186, 187, 210, 211 en Dirc van Delft, *Tafel van den kersten ghelove. Deel 3A en 3B: Somerstuc* (ed. L.M.Fr. Daniëls). Neerlandia, Antwerpen / Dekker & Van de Vegt, (Nijmegen - Utrecht 1938) p. 676, 677

⁸⁸ T. Meder 1991 p. 86. Het zou dan gaan om respectievelijk de volgende twee kapitels uit Boendales Lekenspiegel: *Hoemen een stat ofte lant regieren sal* en *Hoe lantsheer eerst wert ghemaect* en Hildegarsberch, 1870 nummer 2 en 101

3.2 Rechtvaardigheid

In laatstgenoemde sproke betoogt Willem dat heren en prelaten in het leven zijn geroepen om onrecht te bestrijden. ‘Want hadmen nye onrecht gheploen,’ wat was dan het nut van de vorsten? Deze paragraaf zet uiteen wat rechtvaardigheid voor Willem betekende en dat de vorsten aansprakelijk waren indien onrecht de overhand kreeg. We belichten achtereenvolgens de voorwaarden waaraan voldaan moet, opdat het recht waarlijk hoogtij viert, de kansen die het een land of stad biedt en de bedreigingen die de vorst het hoofd moet bieden om het *gemeyn oirbaer* te waarborgen.

In hoofdstuk 1 bespraken we het artikel waarin Stein, Boele en Blockmans Thomas van Aquino aanhaalden waar hij te spreken kwam over het *bonum commune*. Voor Aquino stond het vast dat goed bestuur slechts mogelijk was als de vorst garant stond voor vrede, recht en wetgeving. Voorts gewaagden de drie auteurs van het eerste document uit 1188 dat de term *gemeyn oirbaer* – een Latijnse afgeleide weliswaar – bevatte waarin Filips van de Elzas beloofde het advies van de twaalf rechters te respecteren, refererend aan het *utilitatem totius ville*. We zullen zien dat ook Hildegarsberch de rechtvaardigheid een cruciale rol toedicht waar het *gemeyn oirbaer* in het geding is. Kenmerkend voor de periode waarin Willem actief en gevierd was, is dat de vorsten het concept opeisten: ze verklaarden steeds vaker het algemeen belang voor ogen te hebben bij het nemen van besluiten. Hildegarsberch borduurt voort op deze ontwikkeling door te wijzen op de verantwoordelijkheid die op de schouders van de heer rust: de heer is eerst en vooral degene die het recht moet waarborgen en handhaven.⁸⁹

Eerste voorwaarde voor het realiseren van rechtvaardig bestuur en bijgevolg het dienen van het *gemeyn oirbaer* is volgens Hildegarsberch, in navolging van Aquino, een vorst die boven de partijen staat en zonder aanzien des persoons recht spreekt. Bierschwale en Van Leeuwen betogen dat met name de inrichting van de stedelijke samenleving gelijk recht vereist. Dat recht moet op bijbels-christelijke leest geschoeid zijn; barmhartigheid dient in acht genomen te worden, maar wel door een rechter die boven de partijen staat. In sproke 117 *Hoemen tende sal kennen voer tbeghin* ontvouwt Willem zijn visie:

‘Is een heer van Gode een knecht,
Soe sel hi al ghelijcke staen,
Ende gheen partye nemen aen...’ (117; 46-48)

Het recht komt van God, de heer is slechts zijn dienaar. En hij behoort geblinddoekt, net als Vrouwe Justitia, te oordelen. Dan zal hij beide partijen ‘scharpelijcken rechten.’ We zien hier dat Hildegarsberch past in de traditie van goed bestuur dat door een eerlijk rechtssysteem geschraagd wordt.⁹⁰

Baljuwen, schouten en schepenen - de functionarissen onder andere belast met rechtspraak in de stad - die zich goed van hun taak kwijten, is een tweede vereiste om te komen tot rechtvaardig bestuur. In sproke 68 *Vanden spiegel* belast Willem hen met de taak rechtvaardig te besturen, op koers gehouden door al even rechtvaardige wetten. ‘Baljuwen, schouten ende wet, Die souden oeck

⁸⁹ Stein, R., A. Boele en W. Blockmans, ‘Whose community? The origin and development of the concept of bonum commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth – fifteenth century)’ in Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 149, 150

⁹⁰ Hildegarsberch 1870 nummer 117 v 56 . Bierschwale en Van Leeuwen 2005 p. 79 waarin ze gelijk recht onmisbaar achten voor een stedelijke samenleving en p. 82, 83 alwaar ze de onpartijdige, niet beïnvloedbare rechter kenschetsen.

gerechtich sijn...' Vele geschriften die zich buigen over goed stadsbestuur pleiten voor rechtspraak gebaseerd op gecodificeerd recht, opdat oordelen langs neutrale weg geveld worden, aldus Bierschwale en Van Leeuwen. Warnar dicht in zijn bijdrage *Ridderboec en burgermoraal* zowel Boendale als Hildegarsberch stedelijke affiniteiten toe waar zij het *gemeyn oirbaer* in verband brengen met stadsbestuur. Voor Pleij staat het vast dat het algemeen belang een stedelijk concept is, met dien verstande dat de heren in laatste instantie aansprakelijk zijn voor de borging ervan. Dat Willem ook stedelijke hoogwaardigheidsbekleders verplicht naar recht en reden te besturen, sluit dus aan bij wat de historiografie ons leert, ook waar het de vorstelijke eindverantwoordelijkheid betreft.⁹¹

Ten derde is goed bestuur slechts mogelijk indien rechtspraak in de openbaarheid geschiedt. Willem belicht in sproke 82 *Van ruste* twee aspecten die hiertoe bijdragen. In eerste instantie moet de juridische procedure in alle openheid tot stand komen:

'Als sprede wy hier een ommeleit
Over trecht ende doent verblinden,
Wy sullent daer al open vinden
Onbedect voerden oghen;...' (82; 120-123)

En in tweede instantie vormen de geschreven wetten de basis van ordentelijke rechtspraak. Het navolgende citaat geeft bovendien niet alleen weer dat zowel de stad als het land op deze wijze bestierd dienen te worden, maar ook dat het volk een belanghebbende is. Willem besluit als zo vaak zijn betoog met het zielenheil der vorsten dat telkens op het spel staat:

'Ghi heren doet den meynen luden
Volcomen recht na elker daet,
Ende ymmer neemt alsulken raet,
Dat ghi ridder ende knechte
Laet in hoer bescreven rechte,
Daer toe u steden ende lant,
Soe sluut ghi al in enen bant:
Sachte leven wel te vreden
U volc, u lant, u dorpen, steden,
U lichaem hier in groter eren,
U ziel ten hemelrijc keren;...' (82; 160-170)

Prevenier beschreef het recht als een ordening van de rede in zijn artikel *Utilitas communis in the Low Countries*, waarmee hij Thomas van Aquino citeerde. Hildegarsberch pleit voor geschreven recht dat een *conditio sine qua non* is voor het *gemeyn oirbaer* en spreekt de vorsten hier direct op

⁹¹ Hildegarsberch 1870 nummer 68 vv 144, 145, Bierschwalen en Van Leeuwen 2005 p. 83 en G. Warnar, 'Ridderboec en burgermoraal. Literatuur vanuit de stad?' in H. Pleij e.a. *Op belofte van Profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde van de middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 127, 128 en Pleij, H., e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 28-30

aan. Andermaal zien we dat de vorst wordt gehouden het volk rechtvaardig te leiden aan de hand van gecodificeerde wetten.⁹²

Wat heeft een land of stad te winnen bij rechtvaardig bestuur? Er staat veel op het spel, als we Willem moeten geloven. Om te beginnen wordt misdaad met wortel en tak uitgeroeid. Daarnaast gedijt handel bij een rechter die hard ingrijpt indien nodig, zoals we in de sproke *Vanden corencopers* zullen zien. In lijn met het relaas van Dumolyn en Lecuppre-Desjardin, is het namelijk de handel die ruim baan behoeft, onder andere mogelijk gemaakt door gelijk recht. Vooraleerst richten we de aandacht op sproke 33 *Van dominus* waarin Willem de vorst op het hart drukt dat hij niet alleen misdaad niet mag gedogen, maar het ook met harde hand moet bestrijden. Door middel van een acrostichon ontvouwt Hildegasberch de deugden waarover een vorst moet beschikken om een goed heerser te zijn. Aangezien het Romeins recht impliceert, zoals in paragraaf 3.1 bleek, dat vorsten zich niet aan de wet hoefden te houden, hanteert ook Willem bijgevolg en bij ontstentenis van juridische pressiemiddelen de pen als wapen. Willem V werd door Filips van Leiden op een geschrift met dezelfde intentie – het instrueren van een heerser - getrakteerd, *in casu De cura reipublicae et sorte principantis*. De onderhavige sproke is in dit verband van belang omdat rechtvaardigheid een prominente, letterlijk centrale – de i staat in het midden van het woord *dominus* - plaats inneemt. Bovendien concludeert Willem dat een heer die deze deugden bezit zijn land en zijn onderdanen ‘oerbair scaft’, waarmee de link tussen rechtvaardigheid en het *gemeyn oirbaer* expliciet gemaakt wordt. Een waarlijk goed vorst is onrecht een doorn in het oog, hij schuwt dan ook de schande die kleeft aan het plegen of toestaan van onrecht:⁹³

‘Een heer sel hem billicx schamen
Onrecht te doen of te ghehingen
Mer gherechtig wesen in alle dingen.’ (33; 72-74)

Verderop in de sproke gaat Willem in op de aanpak van slechteriken. De vorst behoort de ‘quaden [te] castyen’ en de goeden te belonen. In dit licht is het interessant te zien dat de heer niet zonder de matigende invloed van de vrouw kan. Sproke 99 *Vanden doern ende vander linde* voert de vergelijking tussen de doornstruik en de linde en de heer en zijn vrouw op. ‘Een goeden heer, die rechten kan Naden recht,...’ is als een doornstruik die men met voorzichtigheid moet benaderen, aanraken kan veel pijn doen, zoals het oordeel van een heer hard kan zijn. Dan is daar toch de vrouw die een ‘heer in felre tieren’ tot bedaren kan brengen, zo licht Willem later in de sproke toe. Hier dicht de spreker het ‘zwakke’ geslacht een significante rol toe: de scherpe randjes van het beleid van haar man afschuren waardoor het volk een adempauze krijgt. Zonder vrouwen zou het *gemeyn oirbaer* niet gediend worden. Zonder Hildegasberch een feministische inslag toe te schrijven, valt het niettemin op dat de vrouw, alle geraadpleegde literatuur ten spijt waarin vrouwen eenvoudigweg ontbreken waar het goed bestuur betreft, in zijn optiek cruciaal is voor de manier waarop de vorst zijn politieke zaken ment. Wellicht ook valt er een verband te signaleren tussen wat het canoniek recht en het Romeins recht *aequitas* noemen. Het idee behelst een afweging die gemaakt wordt tussen barmhartigheid en strengheid in gerechtelijke oordelen. Zo kan er rekening gehouden worden

⁹² W. Prevenier, ‘Utilitas Communis in the Low Countries (thirteenth – fifteenth centuries): From Social Mobilisation to Legitimation of Power’ in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 210

⁹³ J. Dumolyn et E. Lecuppre-Desjardin, ‘Le Bien Commun en Flandre Médiévale: une Lutte discursive entre princes et sujets’ in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 254, 255, F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1996) p. 35 en Hildegasberch 1870 nummer 33 v 108, 109

met de intentie achter de misdaad. In dit licht zou de vrouw volgens Willem functioneren als de lankmoedige kant van het recht die de harde kant verzacht.⁹⁴

Van enige matigende invloed uit welke hoek dan ook is in sproke 57 *Vanden corencopers* geen enkele sprake. Deze sproke is van belang omdat Willem van Hildegaersberch de subversieve speculatieve handel in graan ten strengste veroordeelt door de koning van Frankrijk hard te laten optreden. Graanspeculanten plegen graan op te kopen nog als het op het land staat, hiermee schaarste creërend die de prijs opdrijft. Na enkele jaren van overvloedige oogsten, geheel in lijn met Gods wil, kampen de handelaars met graanoverschotten waardoor de prijs daalt en de voorraden de pan uit rijzen. Aan de wanhoop ten prooi zoeken ze hun toevlucht tot de zwarte magie: ze organiseren een nepbegravenis waarbij ze in plaats van een overledene graan ter aarde bestellen in de hoop vraag naar graan te genereren. De koning van Frankrijk blijkt niet voor een gat te vangen; hij bereidt de bedriegers als straf een genereuze maaltijd, doch brood – een eindproduct van graan – ontbreekt. Willem laat de koning aan de verbouwereerde gasten uitleggen waarom hij tot een dergelijke maatregel is gekomen:

‘De coninc sprac: “Die minste schade
Sel hier gheschien in desen zaken:
Ghi moet alle den hongher smaken,
Daer ghi lanc om hebt ghebeden:
Dat donct mi sijn die beste reden.
Ghi hebt die vruchten doen verderven,
Ende tvolc van hongher grote sterven,
Daer om suldi tot anden doot
Altoes leven sonder broot.’ (57; 138-146)

Een vorst die ingrijpt als de situatie daarom vraagt, Willem spreekt de welhaast mismoedige hoop uit dat er meer vorsten zijn als de Franse koning uit zijn verhaal. Louter het handhaven van de goede rechtsorde strekt een vorst tot eer. De handel zal eerlijk zijn, niet in de laatste plaats omdat de straf zijn uitwerking op andere kooplieden niet zal missen. Een ieder profiteert in Willems optiek van krachtdadig, rechtvaardig optreden:

‘Ic wouds die heren waren wijs,
Dat elck alsulke wrake dede
Ende liets om miede noch bede,
Soe mocht die goede hem verblyden;
Want elcman soude die quaetheit myden
Ende ter doecht hem selven keren.
Peynst hier om, ghi hoghe heren,
Ende hout in goeden recht u lant,...’ (57; 162-169)

Langs deze weg komen veel van de hiervoor behandelde begrippen samen. Vooraleerst is het weer de vorst die wandaden niet onbestraft laat. Omwille van eerlijke handel, dient hij de fraudeurs van replek door hen het product in kwestie te ontzeggen; eerlijke handel bestaat alleen indien de vorst

⁹⁴ Hildegaersberch 1870 nummer 33 v 126 en nummer 99 vv 58, 59 en v 154. Bierschwale en Van Leeuwen 2005 p. 81, 82.

uitwassen uitbant. Het *gemeyn oirbaer* vereist zaken die langs rechtvaardige weg plaats grijpen en volgens Willem is daar een sterk vorst voor nodig.⁹⁵

Een dergelijk vorst zal zich niet laten verleiden, Willem refereerde er al aan in de hiervoor behandelde sproke, tot het aannemen van smeergeld; een van de grootste bedreigingen van rechtvaardig bestuur en het *gemeyn oirbaer*. Hildegarsberch raakt er niet over uitgepraat. Een mooi voorbeeld van het nefaste effect van steekpenningen is sproke 17 *Vanden waghén*. Hoofdrospelers zijn een timmerman en een slager die verwikkeld zijn in een proces met een erfdeel als inzet. Schaamteloos trachten beide partijen de rechter om te kopen: de timmerman biedt de vrouw van de rechter een wagen aan; vervolgens overtreft de slager deze afkeurenswaardige geste door de rechter vier ossen te schenken. Ongelukkigerwijs loopt het slecht af met de timmerman, hoongelach van omstanders valt hem ten deel en naar de wagen en het erfdeel kan hij fluiten. Willem betreurt het corrumperen van het rechtssysteem, middels een woordspeling:

‘Ende sintmen op die myede sach,
Soe creech dat recht een grote cromme
Wantmen gaet nu buten omme.
Tpat dat buten omme leecht,
Dair wort die mensche by ontweecht,...’ (17; vv 234-238)

Smeergeld ontwricht en het volk is het slachtoffer. De rechtsbeginselen die het *gemeyn oirbaer* ondersteunen worden weggevaagd als recht gekocht wordt.⁹⁶

Want de praktijk blijkt zoals altijd weerbarstig. Baljuw, schout en schepenen lijken op het eerste gezicht schoolvoorbeelden van deugdzaamheid en rechtvaardigheid als we sproke 19 *Van mer* moeten geloven. Ze zijn ‘in doechden soe beghepen,’ dat ze louter het recht voor ogen hebben. Vatbaar voor smeergeld zijn ze allerminst:

‘Waermen comt ter werelt wijt,
Datmen mit ghelde gheen respijt
In onrecht can ghecrighen.’ (19; vv 107-109)

Dan gooit Hildegarsberch het roer drastisch om. ‘Mer ist woort dat luttel vroemt!’ – maar niet heus - waarmee hij de hele strofe op zijn kop zet. De stedelijke bestuurders maken er een potje van, onrecht in de kaart spelend en de schalk – waarover in de volgende paragraaf meer – vrij spel gevend. Dit keer zijn het de armen die hun misdaad niet vergeven zien, maar het *gemeyn oirbaer* is geen exclusief gegeven, ook de minderbedeelden verdienen een plaats binnen het concept. Nogmaals brengen we het artikel van Prevenier in herinnering waarin hij sociale gelijkheid koppelde aan het *Utilitas communis*; Willem stelt met weerszin vast dat die gelijkheid nog een utopie is. Arm of rijk - zo luiden diverse traktaten die goed stadsbestuur voorstaan - voor raadslieden zouden ze gelijk

⁹⁵ D.E.H. de Boer, ‘Vanden corencopers’ Veertiende-eeuwse graanspeculatie door een dichterlijke bril’, *Bijdragen tot de geschiedenis van het hertogdom Brabant 81* (1998) p. 129, 130 en Hildegarsberch 1870 nummer 57

⁹⁶ Lodder, F., ‘Corrupte baljuws en overspelige echtgenotes. Over het beoogde publiek van drie boerden’ in Pleij, H., e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 200-203 en Hildegarsberch 1870 nummer 17.

moeten zijn, burgemeesters moeten er zorg voor dragen dat de rijke tegen de arme en de arme tegen de rijke beschermd wordt.⁹⁷

Tegelijkertijd kiest Hildegarsberch ervoor om strijdbaar te zijn, strijdbaar door geloof in de goede afloop. Op het onverbeterlijke af, zo lijkt het in sproke 24 *Vanden serpent*. Als een ridder een serpent uit een gekloofde boom bevrijdt, bijt het ondier hem alsnog en spuugt gif in zijn aderen. Hierop zoekt de verbolgen ridder een juridische oplossing die hij vindt bij een schaap en een gans: twee onnozele dieren die, net als vele schepenen tegenwoordig, geen kaas van het recht hebben gegeten en gemakkelijk op andere gedachten te brengen zijn. Het recht verkeert in een deplorabele staat, zo betoogt Willem in zijn diatribe tegen omkoperij. Tot overmaat van ramp is het Reinaert, toonbeeld van bedrieglijkheid, die het vonnis moet wijzen. Het serpent laat zich door de sluwe vos ringeloren: hij zuigt het gif uit de ridder en eindigt in de gespleten boom. Ofschoon het recht zijn beloop lijkt te krijgen moet er een rechter aan te pas komen met een op zijn minst twijfelachtige reputatie. Het is alsof we Willem hoofdschuddend zien schrijven. Hoe is het mogelijk, moet hij gedacht hebben, dat we overgeleverd zijn aan ofwel nietsnutten – schepenen die niet ter zake kundig zijn – ofwel onbetrouwbare sujetten om recht te spreken? Van een rationele, middels wetten bestuurde staat, zoals Aquino hem voorstond, blijft weinig over. Zeker niet waar hij uiteen zette dat wetten in het leven geroepen zijn om hen die eraan onderworpen zijn goed te maken. En toch weet Willem er een opbeurende draai aan te geven:

‘Daer en is ander wech noch dam,
Dan die doecht te Gode vaert...’ (24; vv 244, 245)

De betreuenswaardige gesteldheid van het recht ten spijt, biedt Hildegarsberch een uitweg via de deugd richting God. Aan het einde van de sproke is het weer de deugd die soelaas biedt, want ‘Wye men kennet inder doecht,’ kan men rustig op zijn woord geloven en hem hierom prijzen.⁹⁸

3.3 Eendracht en rust

Recht en rechtvaardigheid vormen een zeer substantieel bestanddeel van Willems visie. Zonder deze concepten is het *gemeyn oirbaer* niet levensvatbaar. Maar eendracht en rust kunnen evenmin gemist worden. In paragraaf 1.3 zagen we dat Aquino van mening was dat de vorst eerst en vooral bestuurde om het welbevinden van de gemeenschap te waarborgen. Hiermee was de vrede of rust in het land gemoeid. Of in de stad, want met name hier diende eendracht als de zuurstof die de samenleving in leven hield. Kooplieden verbonden zich, zodat ze zich beschermd voelden tegen struikrovers en ander geboefte; burgers gaven de stadsraad het mandaat tot bestuur; de grondwet was eveneens gebaseerd op consensus; eendracht en vrede en het *bonum commune* verschenen vaak in de gecodificeerde stedelijke wetten. *Concordia* boven alles, partijschap en facties moeten te vuur en te zwaard bestreden worden. Willem laat zich veelvuldig in duidelijke termen uit over eendracht. Deze paragraaf zal zich achtereenvolgens en in lijn met paragraaf 3.2 richten op de voorwaarden die gecreëerd moesten om eendracht en rust mogelijk te maken, op de kansen die een tijd van vrede bood en de bedreigingen waarmee de vorst geconfronteerd werd. Want het was weer de vorst die de eindverantwoording droeg.⁹⁹

⁹⁷ W. Prevenier, ‘Utilitas Communis in the Low Countries (thirteenth – fifteenth centuries): From Social Mobilisation to Legitimation of Power’ in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 205-213 en 215. Hildegarsberch 1870 nummer 19. Bierschwale und Van Leeuwen 2005 p. 79, 80

⁹⁸ Hildegarsberch 1870 nummer 24 v 276, Coleman 2000 p. 103 en Black 1992 p. 28

⁹⁹ Stein, Boele en Blockmans 2010 p. 149, 150 en Bierschwale und Van Leeuwen 2005 p. 61-63

Sproke 19 *Van mer* biedt een mooi inzicht in hoe Hildegarsberch de heren belast met de loodzware taak eendracht en rust te brengen. Voorzeker, hij belicht de keerzijde, maar hij belijdt het positieve tegendeel. In de vierde strofe voert Willem de keizer en koningen ten tonele, die het volk samenbinden in eendracht en met de aldus verkregen macht de straten vrij maken -van onguur gespuis zoals sproke 97 duidelijk maakt? Willems visie past in de gedachte dat de vorst het geheel, het *gemeyn oirbaer*, voor ogen moet hebben. In dit geval profiteert het geheel van 'meer blauw op straat', een veilige situatie in de straten. Zulks kan alleen indien er een waarachtig heer is, waarmee we bij de eerste voorwaarde aangeland zijn: een vorst, die boven alle andere vorsten uit torent.¹⁰⁰

Hoewel sproke 56 *Van feeste van hylie* in hoofdstuk 2 al is geanalyseerd, willen we kort stil staan bij wat Willem over eendracht aanvoert. Het huwelijk fungeert enerzijds als bindmiddel om verscheidene landen samen te brengen en vijanden af te schrikken en anderzijds zet het een *overheer* aan het schip van staat. Alleen de *overheer* is in staat het land naar behoren en naar rust te leiden. Sproke 117 *Hoemen tende sal kennen voer tbeghin* borduurt voort op het thema rust in het land:

'Enen goeden here mach wel lusten,
Dat hi sijn volc set in rusten,
Wanttet is sijns selfs profijt.
Ghevel hem enich wederstrijt
Jeghen ander vreemde heren,
Hi mach te bet sijn onrecht keren
Eendrachtich volc heeft dic ghewonnen
Des partyen niet en connen...' (117 vv 65-72)

Dit citaat bevat veel van Willems hersenspinsels betreffende het *gemeyn oirbaer*. Om te beginnen is een goede heer onontbeerlijk. Zodra hij zijn volk rustig houdt, heeft hij van vreemde, vijandige heren niets te vrezen, want een volk dat schouder aan schouder staat vermag meer dan verdeelde lieden ooit kunnen. Hildegarsberchs ideeën correleren nauw met de gedachte verkondigd door Prevenier dat vrede in het land slechts werkelijkheid wordt indien het vorstelijk gezag onbetwist is. De omslag in het hanteren van de term *gemeyn oirbaer* – tot 1400 vooral door stedenbonden, erna steeds meer door (Bourgondische) vorsten - die Stein, Boele en Blockmans beschrijven lijkt zich hier af te tekenen. Vorstelijk gezag staat ten dienste van het algemeen belang; de steden worden in dit verband niet genoemd. In het vervolg van dit gedicht valt de term eendracht nog twee maal. Vooral de tweede melding spreekt boekdelen: 'Eendrachtich volc een goeden heer Te hebben, dats een vaste muer,...' Eendracht maakt macht.¹⁰¹

Toch blijkt binnen een stedelijke context eendracht eveneens van eminent belang te zijn. De tweede, titelloze sproke legt uit dat de stadsraad 'eendrachtich' moet zijn om 'den orbaer voert te stercken'. Vorstelijke documenten in het Vlaamse gewaagden herhaaldelijk van vrede, rust, handhaving, respect voor privileges en eendracht, zo betoogden Dumolyn en Lecuppre-Desjardin in het artikel *Le Bien Commun en Flandre Médiévale*. Willem maakt geen expliciete melding van voorrechten die gehandhaafd moeten, maar brengt eendracht wel in verband met goed stedelijk

¹⁰⁰ Hildegarsberch 1870 nummer 19 en Coleman 2000 p. 103, Black 1992 p. 26, 27 en 32, en Leupen 1998 p. 44. Hildegarsberch 1870 nummer 97 vv 179-181 'Dat si die paden souden vryen, Daer rovers waren ende quadien, Soe dat de goede mochten wanderen...'

¹⁰¹ Hildegarsberch nummer 117 v 77 en vv 80, 81 en Prevenier 2010 p. 213. Hij citeert een verklaring van Filips de Goede uit 1432: 'pour Le Bien Commun et la paix et tranquillité de la dessus ville, et que eulx tous feussent et sont adez en voutenté et desirans de servir et obeir ycellui seigneur en tous cas comme bons et loyaulx subgez sont tenuz et doivent faire a leur prince.' Stein, Boele en Blockmans 2010 p. 169

bestuur. Voorts bepleit Hildegarsberch de vorstelijke wijsheid die een volk tot de vrede voert. Dat doet hij in sproke 63 *Hoe deerste partyen in Hollant quamen*. Graaf Willem III staat volgens de spreker te boek als een wijs heerser; met die wijsheid bracht hij zijn volk in vrede, zowel in de stad als op het land: 'Twas eendrachtich waermen quam.' Later in de sproke maant Willem de heer zijn volk te behoeden voor met geld haken naar een hogere positie aan het hof, want als de financiële voorspoed taant is de val des te pijnlijker. Verwerpelijk is het bovendien om andere mensen van hun bezittingen te ontdoen. Nee, men moet leven in 'eendrachticheden'. Grote en machtige heren tonen ook wijsheid door partijen te verzoenen, alles om de vrede te bewaren. We zien dat de hoogste bestuurlijke lagen – de heren en het stadsbestuur – aangesproken worden. Zij dragen de verantwoording voor goed bestuur, voor het *gemeyn oirbaer*. Nergens echter identificeert Willem het *gemeyn oirbaer* met de persoon van de vorst, zoals de Bourgondische vorsten dat grofweg na 1450 steeds vaker plachten te doen. Voor Hildegarsberch derhalve, fungeerde het *gemeyn oirbaer* als ideaal dat vorst en volk zich ten doel moesten stellen.¹⁰²

Menige stadsleer ziet een verband – zij het indirect – tussen eendracht en raadslui die weten te zwijgen over beraadslagingen in het stadsbestuur. Vredevol en harmonieus bestuur waarborgen *pax en securitas* zonder welke eendracht niet bereikt wordt. Hildegarsberch slaat eenzelfde toon aan in sproke 71 *Van helen*. Een heer moet kunnen vertrouwen op raadslieden die de lippen op elkaar kunnen houden. Een 'ghesloten' raad die het 'nutschap' hoog in het vaandel draagt klapt niet uit de school voordat voorstellen uitgewerkt zijn. Het is een kleine sprong om in het 'nutschap' het algemeen belang te zien. Raad en schout spelen een cruciale rol in het bestendigen ervan door vergaderingen *sub rosa* niet wereldkundig te maken.¹⁰³

Zowel heer als onderdanen varen wel bij een land in rust. Gerealiseerde orde en eendracht scheppen het klimaat om tot voorspoed en welvaart te geraken. De kansen die geboden worden op het moment dat een land in vrede is, liegen er niet om. De handel zal tot volle wasdom komen, bijgevolg bereikt het volk een hoge mate van welvaart. Dit alles door goed bestuur. Bloeiende handel is wat de tweede sproke op het bordje van het stadsbestuur legt. De stadsraad dient zorg te dragen voor bewegingsvrijheid van kooplui, de kans is groot dat ook vreemde kooplui in dat geval de stad aandoen en koop en verkoop zullen welig tieren.

'Als elc man waesdom heeft voer tsijn,
Soe blijft die gemeint in goeden scijn.' (2; 159, 160)

De individuele koopman die goed boert, draagt een steentje bij aan het welzijn van velen. Ofschoon Hildegarsberch de link niet direct legt, denken we dat het derde van de 'punten vier' die een stad voor ogen moet hebben, een eendragtige stadsraad vereist. Eendracht en onbelemmerd zaken doen gaan in Willems optiek hand in hand. In het spoor van de auteur van het *Ridderboec* en Boendale kent Hildegarsberch het handelsleven grote waarde toe, het algemeen belang bestaat bij de gratie van vrije handel. Enkele vormtechnische opmerkingen met betrekking tot de tweede sproke zijn hier van belang. Willem kondigt aan vier punten op te sommen die het stadsbestuur indachtig moet zijn, als ze de stad leiden. De eerste drie zaken – een stad moet zijn heer te vriend houden, de raad moet in eendracht optreden en de handel moet te allen tijde vrij spel hebben – worden als punt aangekondigd en de afschrijver laat de regel ter duidelijkheid in springen. Het vierde punt, het dienen

¹⁰² Hildegarsberch 1870 nummer 2 vv 90, 91 en J. Dumolyn et E. Lecuppre-Desjardin, 'Le Bien Commun en Flandre Médiévale: une Lutte discursive entre princes et sujets' in E. Lecuppre-Desjardin and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010) p. 254, 255 en Hildegarsberch 1870 v 151

¹⁰³ Bierschwale und Van Leeuwen 2005 64, 65. Hildegarsberch 1870 nummer 71 v 42, 43,

van het 'gemeien orbaer' wordt niet door Hildegaersberch als vierde punt gekenmerkt en de afschrijver heeft de regel niet laten inspringen. Dat brengt ons ertoe de conclusie te trekken dat Willem het *gemeyn oirbaer* ook als hoger doel beschouwt, dat afhankelijk is van de drie tevoren geopperde aspecten: aan alle voorwaarden moet worden voldaan, pas dan wordt een stad goed bestuurd. Impliciet voert Willem het argument aan dat wassende handel het *gemeyn oirbaer* schraagt, waarmee ook de spreker pleit voor het *gemeyn oirbaer* als concept dat een aantal ondergeschikte aspecten overkoepelt in een causale relatie – is er bijvoorbeeld eendracht dan is bijgevolg het algemeen belang een grote dienst bewezen.¹⁰⁴

Eendracht treffen we ook aan in een stedelijk instituut bij uitstek: de gilden. Opgemerkt dient wel dat Willem de geestelijke broederschappen toesprak: ambachtsgilden bestonden in het onderhavige tijdsgewricht nog nauwelijks en bovendien, zo zagen we in hoofdstuk 2, kortwiekte Albrecht van Beieren de gilden liever, dan ze te begunstigen. Eveneens concludeerden we dat gilden volgens stadsbesturen nog al eens een ontwrichtende uitwerking konden hebben op het *common good*. Is het daarom dat Willem zo'n punt maakt van de te betrachten eendracht? Een andere aanwijzing voor de geestelijke broederschappen als geïntendeerd en feitelijk publiek is de inbedding van de eendracht der gilden in het kerstverhaal. Broeders en zusters kwamen eensgezind op de boreling af, we zouden een voorbeeld moeten nemen aan de saamhorigheid waarvoor Jezus later ook nog zijn leven gaf. Hierom zijn de gilden ontstaan¹⁰⁵:

'Waer om ghilden sijn visiert
Ende inder werlt gheordineert.
Dair is ons meest beteykent mede
Minne ende eendrachtichede;...' (61; vv 37-40)

Geestelijke broederschap of niet, het is eensgezindheid waar het om moet draaien. Elders in zijn oeuvre lijkt Willem een wereldlijke club te bejegenen: de schutterij. *Vanden boghe* is de sproke en het is zeer aannemelijk dat de keuze van de kruisboog wijst op de broederschap in kwestie. We zien hier het organische karakter dat Salisbury en Aquino aan de samenleving toekenden: alle diverse groepen behoren samen te werken opdat het lichaam, de gemeenschap als geheel, goed functioneert. Wederom treffen we dezelfde metafoor aan in stadsleren: '... der Stadt als Körper, in dem die verschiedenen Glieder an ihrem jeweiligen Ort ihre spezielle Aufgabe für das Wohl des Ganzen erfüllen müssen,...' Willem bedient zich van dezelfde terminologie: de pees gespannen, de 'roede' (pijl) in het 'tellier' (gleuf) geplaatst; als dit alles gecoördineerd en in eendracht plaats vindt, dan kan er geschoten worden. Als een van bovenstaande zaken niet perfect in orde is, dan mis je doel:

'Want waer dat enich tander loeghe,
Tsoude dat schut in sijnre vloghe
Doen faelgieren, als ic waen,
Ende verre buten mercke gaen.' (107; vv 27-30)

¹⁰⁴ Warnar 1991 p. 127, 128. Hildegaersberch 1870 nummer 2. In regel 41 kondigt Willem vier punten aan, regel 46 laat hij beginnen met 'Int ierst', regel 85 blikt vooruit op het tweede aspect met de zinsnede 'Dander punte' en aspect nummer drie benoemt Willem 'Ten derden mael soe sullen si pinen' in regel 115. Het vierde punt krijgt geen vermelding, ingesprongen wordt er evenmin.

¹⁰⁵ Meder 1991 p. 483, 484, Black 2005 p. 70, 71 en Hildegaersberch 1870 nummer 61

En dan loopt het spaak in de samenleving. Wanneer eendracht hoogtij viert, prevaleert het *gemeyn oirbaer*. Helaas blijkt uit het citaat dat het ook wel eens mis gaat.¹⁰⁶

In de meeste gevallen liggen twist en tweespalt aan de basis van het gebrek aan eendracht. Niet zelden ook zijn het de schalken die een bedreiging voor het *gemeyn oirbaer* vormen. Beide gevaren worden belicht aan de hand van enkele sproken. Waar Willem de Hoekse en Kabeljauwse twisten aanhangig maakt, in sproke 63 *Hoe deerste partyen in Hollant quamen*, blijkt dat hij niet alleen goed op de hoogte is van de voorgeschiedenis van de conflicten, maar ook dat hij een vinger krijgt achter de oorzaken. Willem III (r. 1304-1337), graaf van Holland, was een zegen voor zijn onderdanen. Wijs beleid bracht zijn volk op het land en in de steden 'wel in vreden', want 'Twas eendrachtich waermen quam.' zijn zoon Willem IV (r. 1337-1345) was uit ander hout gesneden: hoogmoed en dwang kenmerkten zijn regeerperiode. Maar met de troonsbestijging van Margaretha van Avesnes begonnen de troebelen pas echt. Op het moment dat zij haar zoon Willem V (r. 1345-1358) hertog maakte, greep tweedracht om zich heen als een besmettelijke ziekte. Het volk koos partij voor de hertog of de vrouw van de keizer en 'Dus quam in Hollant dat eerste kiven.' Willem gaat nog dieper op de zaak in door het fenomeen *loghen* te bestempelen als de bron van alle kwaad. Onder *loghen* moet we alle activiteiten verstaan die leden van de adel ondernemen om langs opportunistische weg een zo hoog mogelijke positie aan het hof te verwerven, daarbij geen enkel middel schuwend en de mensen die hiervan het slachtoffer worden als nevenschade beschouwend. Zulks uitte zich in gedurig wisselen van partij; het is de oorzaak van de twisten en funest voor de eendracht. De hiervoor besproken *overheer* kan uitkomst bieden: onbetwiste macht brengt rust in den lande. Op de keper beschouwd hadden de Bourgondische vorsten goed ingeschat dat zwakke heersers een land aan de rand van de afgrond brachten; een krachtig vorst stond garant voor orde en rust.¹⁰⁷

'Een machtich heer van goeden zeden Is sijn volc een salicheit', zo stelt Hildegaersberch in sproke 51 *Van tregiment van goeden heren*. Zijn toorn moet gevreesd, door het volk, zijn land en de koopman. Pais en vree is het gevolg; iedereen weet dat kwaden gestraft worden. We zien wederom dat de heer zich als eerste moet bekommeren om eerlijk bestuur en gelijke berechting. Toen de goede vorst, Willem III, stierf geraakte het land in een fase van partijschap en strijd:

'Dat hi starf ende voer ter moude,
Dese edel heer, daer ic of waghe.
Doe schiede daer yammer ende claghe
Binnen sinen lande in corten tyden:
Tvolck ghinc onderlinghe striden,
Die heren scheyden in partyen;...' (51; vv 38-43)

Volk en vorsten vielen ten prooi aan verdeeldheid, veroorzaakt door een in gebreke blijvende, machteloze heer. Exit eendracht, ook al zegt Willem het niet met zoveel woorden. In dit spoor verdienen geschriften die het ideale stedelijke bestuur propageren aandacht. Raadsleden zijn pas geschikt voor hun ambt wanneer zij niet in lokale conflicten verzeild zijn geraakt. Aangezien de Hoekse en Kabeljauwse twisten de hele maatschappij verdeelde, zal het ook stadsbestuurders niet mee zijn gevallen een neutrale positie in te blijven nemen. Maar Willem bekijkt het toch van de zonnige kant; een jong en dynamisch vorst gesteund door een raad met oude en ervaren politici kan

¹⁰⁶ Meder 1991 p. 483, Hildegaersberch en Dirc van Delft 1938 p. 676, 677

¹⁰⁷ Oostrom 1987 p. 66 en Meder 1991 p. 215, 216. Hildegaersberch nummer 63 v 5, 9, 60. Prevenier 2010 p. 214

het tij keren. De koopman en de boer varen wel bij een vorst die wijs bestuurt en de eendracht doet wederkeren.¹⁰⁸

Verwijs en Bisschop omschrijven in hun verklarende woordenlijst 'schalkernye' als bedriegerij en loosheid. Ook Hildegarsberch dicht de schalken negatieve kwaliteiten toe: schalken zijn opportunisten die met geweld en geld hun doel bereiken, in veel gevallen ten koste van anderen en de eendracht in land of stad. Als er een groep is die het individuele belang boven het gemeenschappelijke belang stelt is het de groep der schalken wel. Logischerwijs wordt de eendracht niet bevorderd, het *gemeyn oirbaer* evenmin. En de schalken woekeren tegenwoordig, vroeger gebeurde dit alles kennelijk niet, als een ongeneesbare kanker:

'Doemen lant ende steden
Regierden nader bester reden,
Waer mochten doe die scalken bliven,
Die nu ter werlt soe veel becliven?' (8; vv 21-24)

In de meeste gevallen banen de schalken zich een weg in het lands- of stadsbestuur, onderwijl het beleid duchtig perverterend. Hoewel de invloed der schalken verderfelijk is, maant Hildegarsberch (weer) de heren zich vooral niet in te laten met dit ontwrichtend gespuis. 'Ick wane selden in hem stect Recht ghelove;...' zo omschrijft Willem de heer die schalken in zijn raad duldt. De schalk krijgt er flink van langs, doch de heer alleen is bij machte en verplicht de subversieve krachten van corrupte raadslui een halt toe te roepen.¹⁰⁹

Omwille van de eendracht moet de schalk met wortel en tak worden uitgeroeid. Hij zaait twist onder de getrouwen van de heer, zo luidt het in sproke 99 *Vanden doern ende vander linde*. Waar twist heerst, kwijnt eendracht weg:

'Want schalken raet, onnutte miede
Brenge in twiste sheren liede,...' (99; vv 243, 244)

Terwijl in sproke 99 het verband tussen de schalk en zijn schadelijke invloed op de eendracht expliciet aan bod komt, is de connectie tussen beide zaken in sproke 63 *Hoe deerste partyen in Hollant quamen* wellicht minder direct aanwezig, maar toch apert genoeg om te belichten. In regel 130 verschijnt de schalk als degene die 'nuwen dingen' ten hove brengt teneinde de gunst der vorst te verwerven. Verderop, na een relaas over de uitwassen van smeergeld, adviseert hij de grote en machtige heren eendrachtig te zijn. En dus eindigt Willem in majeure: als gevolg van eendracht zullen menige lieden in stad en land 'hem seer verbliden,...'. Slaat men geen acht op 'archeit ende kijff' dan heeft de schalk zijn handen vrij om zijn betreuenswaardige werken ten uitvoer te brengen. Sproke 96 *Vanden droem* gewaagt van tijden waarin de loze de kans niet kreeg om te handelen. Er werd namelijk streng op toegezien dat boosheid en twist uitgebannen werden. Eendracht was het doeltreffendste wapen tegen 'Der schalken macht'. Voor Willem staat als een paal boven water dat eendracht hand in hand gaat met een raad (vorstelijk of stedelijk) gezuiverd van schalkse smetten.¹¹⁰

Uit het voorgaande blijkt dat in eerste en laatste instantie de vorst verantwoordelijk is voor rechtvaardig en eendrachtig bestuur. Zulks is louter mogelijk indien de heer alom gevreesd en gerespecteerd wordt. Openbaar, geschreven recht liggen ten grondslag aan een goed bestuur, net als eendracht binnen de landsheerlijke of stedelijke raad. De handel profiteert niet alleen van

¹⁰⁸ Hildegarsberch 1870 nummer 51 vv 9, 10. Bierschwale und Van Leeuwen 2005 p. 64

¹⁰⁹ Hildegarsberch 1870 p. 302 en nummer 8.

¹¹⁰ Hildegarsberch 1870 nummer 99 en 63.

gehandhaafde afspraken, maar ook van de manoeuvreerruimte die met orde en rust gemoeid is. Willem verafschuwt het aanbieden van smeergeld alsook de twisten die ontstaan door lieden die *loghen*. Het toppunt van bedrieglijkheid is in zijn ogen de schalk, die gedreven door opportunisme en eigenbelang, het beleid der vorsten frustreert. Uiteindelijk is het de heer die in Willems optimistische optiek, alle om zich heen grijpende misstanden ten spijt, alles ten goede kan keren, mits hij de deugd als richtsnoer kiest. Willems ideeën corresponderen met het heersende gedachtengoed omtrent goed bestuur zoals Salisbury en Aquino dat uitdroegen. Tevens wat betreft de organische aard van de samenleving, vertoont Willems visie veel overeenkomsten met de pennenvruchten van de twee laatstgenoemden. Elke sociale groep heeft een taak die een substantieel, onmisbaar bestanddeel vormt van het geheel. Vorst, ridder, koopman en boer; ieder draagt zijn steentje bij aan het geheel. Uitval van een deel resulteert onwillekeurig in stilval van het geheel. Opvallend in het denkkader van Hildegasberch is dat hij het volk gedurig als belanghebbende aanmerkt. Telkens als de heer aan de tand gevoeld wordt over het rechtssysteem of de eendracht in raad, stad of land, betreft de spreker het volk erbij. Heer en onderdanen hebben elkaar nodig, met daarbij de aantekening dat het initiatief tot goed bestuur te allen tijde bij de heer ligt.

Conclusie

In de bundel *Brief aan Vader* die Maarten Biesheuvel zelf samenstelde bevindt zich de raamvertelling *Reis door mijn kamer*. Daadwerkelijk zittend in zijn kamer stapelt Biesheuvel aan de hand van de voorwerpen die hij ziet anekdote op anekdote; de ene komisch, de andere ernstig, maar altijd ontroerend. Zo af en toe waagt de schrijver zich aan filosofische bespiegelingen:

‘Waarom ben ik er eigenlijk? Hoe? En hoe lang nog? Het is een wonder.’

Zoals ook bleek uit de inleiding, is Biesheuvel op zoek naar de zin van zijn bestaan. Voor Hildegasberch, zo kunnen we nu met een flinke mate van waarschijnlijkheid stellen, bestond er geen twijfel omtrent de reden van zijn aanwezigheid op aarde en de taak die hij had. Willem instrueerde alle hoge echelons in de samenleving: priesters, stedelijke bestuurders, maar eerst en vooral de vorsten, opdat ze zich om niets anders bekreunden dan deugdzaam beleid.¹¹¹

Het onderzoek begon met de bespreking van de politieke situatie in Holland. Willems ster rees ten tijde van het bewind van Albrecht van Beieren, opgevolgd door zijn zoon Willem van Oostervant. Beide vorsten deden hun uiterste best om het hof te 's Gravenhage tot bestuurlijk en cultureel centrum van Holland te maken, daarbij problemen tegemoet tredend veroorzaakt door de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Voorts belichtten we het centrale concept van de studie: het *gemeyn oirbaer*. De historiografie wees uit dat het *gemeyn oirbaer* leunde op vijf pijlers: de bestuurlijke, de juridische, de economische, de sociale en de financiële. Daarnaast was het van belang het concept als een te bejiveren ideaal te beschouwen, geen middel dat tot iets anders moest leiden. Om de politieke visie van Hildegasberch te duiden namen we in eerste instantie plaats in de zaal waar Willem optrad, opdat we ons een beeld konden vormen van het gehoor van de spreker en hoe hij zijn publiek tegemoet trad. In hoofdstuk drie liepen we zij aan zij met Hildegasberch op weg naar een volgende uitvoering en discussieerden we over hoe Willem aan het idee *gemeyn oirbaer* invulling gaf.

Eenmaal plaats genomen hebbend in de Ridderzaal, het leeuwendeel van de geattesteerde optredens van de spreker greep immers plaats aan het Hollandse hof in Den Haag, bemerkten we dat Hildegasberch als geëngageerd spreker en tegelijkertijd dichter om den brode een mening had over vrijwel alles wat hem bezig hield en deze mening durfde verkondigen. Over de sociale status van Hildegasberch kregen we ook dit keer geen uitsluit, wel was het denklijk dat hij niet van burgerlijke komaf was, aangezien zijn achternaam een dorpse komaf veronderstelt. Bovendien behoorde hij niet tot de twee adellijke families die volgens de bronnen domicilie hielden in voornoemd dorp. Willem was een dorpeling, doch stellig geen *dorper*, geen plomp schepsel dat te dom was om zich beschaafd en genuanceerd uit te drukken. Want hij trad toch maar op voor het bestuurlijke neusje van de zalm in het graafschap Holland. Tot zijn geïntendeerde en feitelijke publiek kunnen we derhalve de graaf van Holland, zijn vrouw en zijn raad rekenen. Een lans breken voor het *gemeyn oirbaer* geschiedde bij voorkeur ten overstaande van degenen bij wie de eindverantwoording rust: de heren. Zij zijn dan ook in vrijwel alle 54 de onderzochte sproken mikpunt van vermaning, hoon, spot of lof. Liefst 20 keer spreekt Willem hen direct aan. Opmerkelijk genoeg zijn zij eveneens in de meeste gevallen degenen die de spreker belonen; soms met kost en inwoning, vrijwel altijd met een niet geringe financiële compensatie. Dat weerhield Willem er niet van de machthebbers te kapittelen als hij dat nodig achtte. Waar de spreker in de historiografie tot voor kort te boek stond als pluimstrijker van de mensen die hem betaalden, is uit dit onderzoek

¹¹¹ J.M.A. Biesheuvel, *Brief aan Vader. Een keuze uit eigen werk* (Amsterdam 2015) p. 171

gebleken dat hij niet bepaald een blad voor de mond nam als hem dat opportuun voor kwam. Een sproke als *Van mer* dient als voorbeeld van de manier waarop Willem de heren stevig aan de tand voelt over hun falende optreden aangaande de bestrijding van onrecht en het aannemen van smeergeld. Maar ook in sproke 73 *Dit is vander ghiericheit* zijn de vermaningen aan het adres van de vorsten niet van de lucht, met name in de strofe die handelt over de plicht van het weldoen jegens het volk en de te verkiezen eendracht spaart Hildegarsberch zijn gehoor niet. Willem opereerde autonomer dan men tot voor kort dacht. In het spoor van Van Oostrom durven we de spreker een waaghals te noemen die de heren die hem konden maken of breken de rauwe waarheid bereidde, een onbezoldigd optreden riskerend.¹¹²

Naast vorstelijke toehoorders, werd het publiek van de spreker gevormd door de geestelijkheid en de stedelijke bestuurders, zij het in mindere mate dan de heren. Beide hoogwaardigheidsbekleders benadert Hildegarsberch één keer direct. Het zij toegegeven dat de sociale groepen op indirecte wijze vaker (voor de geestelijkheid is het 19 keer en de stadsbesturen 13 keer) aangesproken of vermeld worden, maar duidelijk is wel dat Willem vooral de vorsten aan hun plicht hield zorg te dragen voor het *gemeyn oirbaer*. Dat laat onverlet dat geestelijkheid en stadsbestuur onmisbaar zijn voor het verwerkelijken van goed bestuur. Deugdzaam beleid wordt gerealiseerd door de wereldlijke en geestelijke politieke toplagen.

Na het optreden vroegen we Willem het hemd van het lijf. Om te beginnen over het *gemeyn oirbaer*. Uit de doorgelichte literatuur bleek dat om van *gemeyn oirbaer* te kunnen spreken aan vijf voorwaarden voldaan moest. Op het bestuurlijke, juridische, sociale, economische en financiële vlak moest alles in orde zijn. Voorts concludeerden we dat het algemeen belang met name urgent bleek in een stedelijke omgeving. Willem sloot hierbij aan, doch legde andere accenten. Voor hem draaide alles om rechtvaardigheid in bestuur en om eendracht en rust in het land en voor hem reikte het *gemeyn oirbaer* verder dan de stadsmuren. Beide begrippen zijn onderworpen aan nauwgezet onderzoek en niet zelden werd duidelijk dat literatuur die zich richtte op het ideale stadsbestuur eveneens veel waarde hechtte aan rechtvaardigheid en eendracht. En toch plaatsten ook Bierschwale en Van Leeuwen de kanttekening dat het niet om louter stedelijke concepten ging, doch dat het eerder om 'traditionelle herrschaftsethische Konzepte' te doen was, hetgeen overeenstemt met de visie van Hildegarsberch.¹¹³

Om rechtvaardig en waarlijk goed te besturen dient de autoriteit van de vorst onbetwist te zijn, zo viel de term *overheer* die onder de Allerhoogste, maar boven de partijen stond. Hiervan profiteerde het volk, Willem expliceerde veelvuldig de onderdanen als belanghebbenden. Bovendien was het zielenheil der vorsten was veilig gesteld zodra er sprake was van ordentelijke rechtspraak. Willem betrok het stadsbestuur bij zijn vertoog aangaande rechtvaardigheid en sommeerde hen het geschreven recht als leidraad te kiezen. Naast gecodificeerde wetten, diende rechtspraak in het openbaar plaats te grijpen. Alleen wanneer rechters, advocaten en taalmannen gecontroleerd konden, werd het *gemeyn oirbaer* in acht genomen.

Had een vorst zijn juridische zaakjes op orde, dan bood dat mogelijkheden voor stad en land. In de eerste plaats garandeerde het recht vrije handel. Niet alleen werden de straten en paden vrij van rovers en dieven gemaakt, maar ook de handel kwam op eerlijke wijze tot stand. Hildegarsberch kende handel een substantiële plaats toe binnen het *gemeyn oirbaer*, doch chronologie was onontbeerlijk: stad en land dienden naar recht en reden geleid te worden, opdat handel ongehinderd

¹¹² F.P. van Oostrom, *Wereld in Woorden. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1300-1400* (Amsterdam 2013) p. 415, 416

¹¹³ Bierschwale, H., und J. van Leeuwen, *Wie man eine Stadt regieren soll. Deutsche und Niederländische Stadtregimentslehren des Mittelalters* (Frankfurt 2005) p. 94

plaats kon vinden. Andersom werkte het niet. Daarvan is de sproke *Vanden corencopers* een mooie exponent. In eerste instantie strafte de koning de graanspeculanten volgens het credo: oog om oog, tand om tand door hen brood te ontzeggen; in tweede instantie moest de straf een afschrikkende werking hebben gegenereerd op onguere lui die hetzelfde voornemens waren. Streng doch rechtvaardig gesproken recht leidde tot eerlijke commercie en bijgevolg tot een stevige basis voor het *gemeyn oirbaer*. Willems politieke ideeën sloten nauw aan bij het heersende politieke gedachtengoed, zoals Aquino, de stadsregimentsleren en Boendale dat voorstonden.

Eerlijk recht werd ook bedreigd, in hoofdzaak door lui die rechters omkopen en rechters die smeergeld aannemen. Willem thematiseerde de afkeurenswaardige praktijk van het *mieden* veelvuldig. We zagen dat in de sproke *Vanden waghén* de omkoper een akelig lot beschoren was: hij werd zelf slachtoffer van steekpenningen, waarmee Willem maar wilde aantonen dat kwaad doen, nooit en te nimmer loont en dat omkooppraktijken te vuur en te zwaard bestreden moeten omwille van hun vernietigende effecten op het rechtssysteem. Teneinde het *gemeyn oirbaer* te schragen, moest het *mieden* uitgebannen.

Goed bestuur bereikte men bovendien langs de weg der eendracht. Alweer was daarvoor een heer nodig wiens autoriteit onbetwist was. Dat die eendracht gedurig op de tocht stond, getuige de Hoekse en Kabeljauwse twisten die onder andere Holland ten tijde van het bewind van het huis van Beieren teisterden, was Hildegaersberch een doorn in het oog. Door bij herhaling de eensgezindheid aan te snijden - onder andere in de sproke *Van feeste van hylic*, vermoedelijke ten gehore gebracht ter ere van en tijdens het huwelijk van Albrecht van Beieren met Margaretha van Kleef in 1394 - ontloopte Hildegaersberch zich als scherprechter van vorsten die verzaken partijen te verzoenen, rust in het land te brengen, bezittingen op rechtmatige wijze op te eisen. Willem pleitte tevens voor overleg dat binnenskamers zijn beslag kreeg. Raadslieden mochten onder geen beding uit de school klappen over beraadslagingen. Niet alles behoefde in alle openheid te geschieden, pragmatisme had zo zijn voordelen. Willem koos derhalve voor goed bestuur dat idealisme koppelde aan realisme.

Eendracht vormde een stimulans voor vrije handel. Zo lang het bestuur zich als een man achter besluiten schaarde en het welzijn van de stedelingen indachtig acteerde, kon de handel tot wasdom komen. Waar twist de boventoon voerde, bleek de koopman aan vrijheid in te moeten leveren, met alle financieel nadelige gevolgen van dien.

Schoolvoorbeelden van goed functionerende eendracht zijn de gilden. Hildegaersberch behandelde een geestelijke broederschap in sproke 61 *Van ghilden* en een schutterij in sproke 107 *Vanden boghe*. Hij bewierookte de stedelijke fenomenen als toonbeelden van eensgezindheid en uniformiteit. Ofschoon uit de literatuur bleek dat gilden door stadsbesturen ook als potentieel ontwrichtend beschouwd werden, stak de spreker toch de loftrumpet over het instituut. Zolang de broederschappen bijdroegen aan het welzijn van het geheel, vielen ze volgens Willem slechts te prijzen als bouwstenen voor een maatschappij in evenwicht. Dat evenwicht bleek cruciaal in het denkkader van Hildegaersberch: de maatschappij functioneerde als een lichaam waarvan alle organen in goede staat behoorden te zijn. Zijn organische beeld van de samenleving kwam overeen met dat van Aquino en Salisbury; ook in dit opzicht is Willem beïnvloed door de gangbare politieke stromingen, vermoedelijk omdat hij goed ingelicht was. Het *gemeyn oirbaer* veronderstelde derhalve een geheel dat gedijde bij de gratie van gezonde, goed functionerende delen.¹¹⁴

De grootste bedreiging voor de eendracht en goed bestuur vormde de schalk. Een creatuur dat het best fel bestreden kon, vooral omdat ze zeer opportunistisch te werk gingen, geen zier gevend om de slachtoffers die ze maakten op weg naar het hof. Niet alleen moest een vorst de schalk

¹¹⁴ W. v. Hildegaersberch, *Gedichten*, eds. W. Bisschop en E. Verwijs (Den Haag 1870) nummer 61 en 107

bestrijden en straffen, maar ook was het de plicht van de vorst schalken te weren uit zijn raad. Veel slechte beslissingen ontsproten uit de pen van de heer, aldus Hildegarsberch, maar uit het brein van de schalk. En dus was de schalken slechts één lot beschoren: uitbanning.

Nu Willems oeuvre dan bevraagd is op politieke inhoud, blijkt dat hij in 54 sproken zich expliciet verstaan heeft met bestuurlijke zaken. We kunnen niet spreken van een systematisch opgebouwd partijprogramma, zoals dat tegenwoordig voor iedereen toegankelijk is en waarin politieke partijen punt voor punt op logische wijze hun visie, missie en plan van aanpak uiteen zetten. Dat troffen we niet aan in de 120 werken van Hildegarsberch. Wellicht komt sproke 2 het dichtst in de buurt van een samenhangend beleidsplan. Hierin doet Willem uit de doeken dat een stad zijn heer moet eren, een raad in eendracht moet optreden en kooplui geen strobreed in de weg mag leggen. Dit alles om het *gemeinen orbaer* te sterken. Maar dan ontbreekt rechtvaardigheid weer. De aan een vorstenspiegel gelijkende sproke 33 *Van dominus* illustreert dat een rechtvaardig vorst het algemeen belang dient, *in casu* 'oerbaer scaft'. Niettemin doemt uit het lezen van Willems werken een vastomlijnd beeld op van goed bestuur, dat in alle gevallen tot stand kwam dankzij recht dat rationeel en onpartijdig gesproken werd en eendracht die ononderbroken nastreving verdiende. Mogelijk gemaakt door een onbetwist vorst die omkoperij en schalks gedrag adequaat de kop in drukte. Telkens weer zette de spreker de onderdanen in de vergelijking: het volk was een belanghebbende binnen het *gemeyn oirbaer*. En het zielenheil van de vorst stond op het spel. In het ondermaanse falen, betekende onherroepelijk lijden in het bovenmaanse.¹¹⁵

Het blijft een teleurstelling te moeten constateren dat we geen informatie hebben over de voordrachtsituatie. Welke sproke droeg Willem wanneer voor? Het zou prachtig zijn te weten voor welk gedicht Willem koos als hij bijvoorbeeld optrad voor de graaf van Holland of het stadsbestuur van Leiden. Zo zou het kunnen dat Hildegarsberch in Middelburg sprak – daarvan zijn immers wel rekeninggegevens overgeleverd - ten overstaande van het stadsbestuur en aldaar een lans brak voor trouw jegens de heer, eendracht binnen de raad en vrije handel. Een en ander als klap op de vuurpijl ook nog in verband brengend met het *gemeyn oirbaer*. Het wachten is op bronnen die meer informatie verschaffen aangaande de inhoud van de voorgedragen sproken, hoe onwaarschijnlijk dat ook moge zijn. De politieke visie van Willem is in het bovenstaande onderwerp van onderzoek geweest. Hopelijk ontstaat er door voortschrijdend inzicht en verdergaand onderzoek een nog completer beeld van hoe goed bestuur volgens een contemporaine auteur en spreker er uit moet zien.

¹¹⁵ Hildegarsberch 1870 nummer 2 v 191 en nummer 33 v 108

Bibliografie

Internet

De Wereld Draait Door 14 maart 2013 (https://www.youtube.com/watch?v=u164aBGG_tg)

Primaire bronnen

Boendale, v. J., *Der Lekenspieghel. Leerdicht van den jare 1330 ed. M. de Vries* (Leiden 1844-1848)

Hildegasberch, W. v., *Gedichten*, eds. W. Bisschop en E. Verwijs (Den Haag 1870)

Secundaire bronnen

Bierschwale, H., und J. van Leeuwen, *Wie man eine Stadt regieren soll. Deutsche und Niederländische Stadtregimentslehren des Mittelalters* (Frankfurt 2005)

Biesheuvel, J.M.A., *Brief aan Vader. Een keuze uit eigen werk* (Amsterdam 2015)

Billen, C., 'Dire le Bien Commun dans l'espace public. Matérialité épigraphique et monumentale Du Bien Commun dans les villes des Pays-Bas, à la fin du Moyen Âge' in Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010)

Black, A., *Political thought in Europe 1250-1450* (Cambridge 1992)

Blockmans, W. en P. Hoppenbrouwers, *Eeuwen des onderscheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa* (Amsterdam 2008)

Blom, J.H.C. en E. Lamberts red. *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2008)

Boer, de, D.E.H., 'Vanden corencopers' Veertiende-eeuwse graanspeculatie door een dichterlijke bril', *Bijdragen tot de geschiedenis van het hertogdom Brabant* 81 (1998)

Bouwmeester, G., Augustijnken primair. Over het feitelijke en geïntendeerde primaire publiek van Augustijnkens oeuvre', *Queeste* 21 2014/2 (Hilversum) p. 108-128

Dumolyn, J. & E. Lecuppre-Desjardin, 'Le Bien Commun en Flandre médiévale: une lutte Discursive entre princes et sujets' in Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010)

Hogenelst, D., *Sproken en sprekers: inleiding op en repertorium van de Middelnederlandse sproke* (Amsterdam 1997)

Hogenelst, D., 'Sproken in de stad: horen, zien en zwijgen' in Pleij, H., e.a. *Op belofte van profijt*.

- Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991)
- Kinable, D., 'Geïntendeerde publieksgroepen in Boendales Lekenspieghel en Jans Teestyne' in Herman Pleij e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991) p. 69-100
- Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a., *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common Good in the European City* (13th-16th c.) (Turnhout 2010)
- Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, 'Introduction. Du Bien Commun à l'Idée de Bien Commun' in Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common Good in the European City* (13th-16th c.) (Turnhout 2010) p. 1-9
- Leupen, P., *Keizer in zijn Rijk. De geboorte van de nationale staat* (Amsterdam 1998)
- Leupen, P., *Filips van Leiden. Een onderzoek naar ontstaan, vorm en inhoud van zijn traktaat 'De cura Reipublicae et sorte principantis'* (Amsterdam 1975)
- Lodder, F., 'Corrupte baljuws en overspelige echtgenotes. Over het beoogde publiek van drie boerden' in Pleij, H., e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991)
- Lodder, F., 'Mit nauwer list' De waardering van de list in de boerden van Willem van Hildegarsberch', *Madoc* (1989) p. 197-207
- Meder, T., *Sprookspreeker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegarsberch (ca. 1400)* (Amsterdam 1991)
- Meder, T., 'Willem van Hildegarsberch. Spreker tussen hof en stad' in H. Pleij e.a. *Op belofte van Profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde van de middeleeuwen* (Amsterdam 1991a) p. 151-165
- T. Meder, 'Willem van Hildegarsberch en het Leidse oproer van 1393', *Literatuur* jaargang 8 91/3 (1991b) p. 149-157
- Oostrom, F.P. van, *Wereld in Woorden. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1300-1400* (Amsterdam 2013)
- Oostrom, F.P. van, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1996)
- Oostrom, F.P. van, 'Hofcultuur en Literatuur in Holland omstreeks 1400', *Ons Erfdeel* vol. 30 (1987) afl. 5 (nov-dec) p. 657-665
- Oostrom, F.P. van, 'De oude orde in verval? Hollandse holiteratuur en Huizinga's 'Herfsttij'', *Literatuur* vol. 3 (1986) afl. 4 (juli-aug)

- Oostrom, F.P. van, 'De vrijheid van de Middelnederlandse dichter' in *'Ic ga daer ic hebbe te doene: Opstellen aangeboden aan prof. Dr. F. Lulofs ter gelegenheid van zijn afscheid als Hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde aande Rijksuniversiteit te Groningen'* (1984) p. 45-61
- Pleij, H. *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560* (Amsterdam 2007)
- Pleij, H., e.a. *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen* (Amsterdam 1991)
- Prevenier, W., 'Utilitas communis in the Low Countries (Thirteenth – fifteenth centuries): from social mobilisation to legitimization of power' in Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010)
- Stein, R., *De Hertog en zijn Staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden. Ca 1380- ca 1480* (Hilversum 2014)
- Stein, R., A. Boele en W. Blockmans, 'Whose community? The origin and development of the concept of bonum commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth – fifteenth century)' in Lecuppre-Desjardin, E., and A. van Bruaene, e.a. *De Bono Communi. The Discours and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)* (Turnhout 2010)
- Warnar, G., 'Ridderboec en burgermoraal. Literatuur vanuit de stad?' in H. Pleij e.a. *Op belofte van Profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde van de middeleeuwen* (Amsterdam 1991)